הלכה · אחרונים · שולחן ערוך הרב

הלכות תלמוד תורה

רבי שניאור זלמן [הגר"ז] מלאדי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

הלכות תלמוד תורה

רבי שניאור זלמן [הגר"ז] מלאדי

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/הלכות-תלמוד-תורה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611161024 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 11
פרק ג 18
פרק ד 22

פרק א

א אַף עַל פִּי שֶׁהַקָּטָן פָּטוּר מִכָּל הַמִּצְוֹת, וְגַם אָבִיו אֵינוֹ חַיָּב לְחַנְּכוֹ בְּמִצְוֹת מִן הַתּוֹרָה אֶלָּא מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים, אֲבָל תַּלְמוּד תּוֹרָה מִצְוַת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה עַל הָאָב לְלַמֵּד אֶת בְּנוֹ הַקָּטָן תּוֹרָה, אַף עַל פִּי שֶׁהַקָּטָן אֵינוֹ חַיָּב, שֶׁנֶּאֱמַר "וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם". וּמֵאֵימָתַי אָבִיו חַיָּב לְלַמְּדוֹ? מִשֶּׁיַּתְחִיל לְדַבֵּר מְלַמְּדוֹ "תּוֹרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה וגו'" וּפָסוּק רִאשׁוֹן מִפָּרָשַׁת "שְׁמַע יִשְׂרָאֵל", וְאַחַר כָּךְ מְלַמְּדוֹ מְעַט מְעַט פְּסוּקִים פְּסוּקִים בְּעַל פֶּה עַד שֶׁיִּהְיֶה בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים, דְּהַיְנוּ בְּשָׁנָה חֲמִישִׁית, שֶׁאָז מְלַמְּדוֹ לִקְרוֹת תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב מְעַט מְעַט בְּבֵיתוֹ עַד שֶׁיִּהְיֶה בֶּן שֵׁשׁ אוֹ בֶּן שֶׁבַע, וְקוֹדֶם לָכֵן בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית מְלַמְּדוֹ אוֹתִיּוֹת הַתּוֹרָה, כְּדֵי שֶׁיַּרְגִּיל עַצְמוֹ לִקְרוֹת בַּתּוֹרָה בְּשָׁנָה חֲמִישִׁית. וּכְשֶׁיִּהְיֶה בֶּן שֵׁשׁ אוֹ בֶּן שֶׁבַע שְׁלֵמוֹת, הַכֹּל לְפִי בֵּרְיוֹ וְכוֹחוֹ, מוֹלִיכוֹ אֵצֶל מְלַמֵּד הַתִּינוֹקוֹת לִקְרוֹת בַּתּוֹרָה כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ, עַד שֶׁיִּקְרָא תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב כֻּלָּהּ עִם נְבִיאִים וּכְתוּבִים כֻּלָּם פְּעָמִים רַבּוֹת, עַד שֶׁיִּהְיֶה בֶּן עֶשֶׂר שָׁנִים.

וּבִימֵיהֶם שֶׁהָיוּ מְסַפְּרִים הָרֹב בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, וְגַם הַתִּינוֹק כְּשֶׁמַּתְחִיל לְדַבֵּר הָיָה אָבִיו מְסַפֵּר עִמּוֹ בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, וְעַל כֵּן לֹא הָיוּ צְרִיכִין לְלַמֵּד הַתִּינוֹקוֹת פֵּרוּשׁ הַמִּלּוֹת, רַק הַקְּרִיאָה בִּנְקֻדּוֹת וּטְעָמִים, וּקְרֵי וְלֹא כְתִיב, כִּי לֹא הָיוּ הַנְּקֻדּוֹת וְהַטְּעָמִים כְּתוּבִים בִּימֵיהֶם אֶלָּא כְּסֵפֶר תּוֹרָה שֶׁלָּנוּ, וְהָיוּ לוֹמְדִים הַנְּקֻדּוֹת וְהַטְּעָמִים בְּכָל הַמִּקְרָא בְּעַל פֶּה, וְהָיוּ אָז עוֹסְקִים ה' שָׁנִים בְּלִמּוּד כָּל הַמִּקְרָא עִם הַתִּינוֹקוֹת פְּעָמִים רַבּוֹת מְאֹד.

וְאַחַר כָּךְ ה' שָׁנִים בְּלִמּוּד הַמִּשְׁנָיוֹת בְּעַל פֶּה, שֶׁהֵן הֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת בְּלִי טְעָמִים.

וְאַחַר כָּךְ ה' שָׁנִים בְּתַלְמוּד, שֶׁהוּא לֵידַע בְּדֶרֶךְ קְצָרָה הַטְּעָמִים שֶׁל הַהֲלָכוֹת וְהַדִּינִים, וּמְקוֹרָם מִתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב בְּי"ג מִדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת, וּשְׁאָר כָּל דְּרָשׁוֹת חֲכָמִים, אוֹ בְּקַבָּלָה הֲלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי, אוֹ מִסְּבָרָא, אוֹ מִתַּקָּנוֹת חֲכָמִים שֶׁעָשׂוּ סְיָג וְגָדֵר לְדִבְרֵי תּוֹרָה.

וְאַחַר כָּךְ כָּל יָמָיו שֶׁל אָדָם, אִישׁ לְפִי שִׂכְלוֹ וְיָכְלְתּוֹ, בְּפִלְפּוּל הַתַּלְמוּד בְּקֻשְׁיוֹת וּפֵרוּקִים, לֵירֵד לְעֻמְקֵי הַטְּעָמִים וּדְרָשׁוֹת, וּלְהָבִין דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר, לְחַדֵּשׁ הֲלָכוֹת רַבּוֹת וּדְרָשׁוֹת פְּסוּקִים, אֲשֶׁר עַל זֶה אָמְרוּ "בֶּן אַרְבָּעִים לְבִינָה". וְכֵן כָּל דִּבְרֵי חֲכָמִים וְחִידּוֹתָם שֶׁהִסְמִיכוּם וּדְרָשׁוּם עַל פְּסוּקֵי תַּנַ"ךְ, הַנִּקְרָאִים הַגָּדוֹת:

ב וְכָל מְלַמֵּד תִּינוֹקוֹת מֻתָּר לוֹ לִטּוֹל שָׂכָר, אַף עַל פִּי שֶׁאָסוּר לְלַמֵּד תּוֹרָה בְּשָׂכָר, שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֹתִי צִוָּה ה' בָּעֵת הַהִיא לְלַמֵּד אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים", מָה אֲנִי בְּחִנָּם אַף אַתֶּם בְּחִנָּם, מִכָּל מָקוֹם הַתִּינוֹקוֹת שֶׁהֵם קְטַנִּים הֵם צְרִיכִים שְׁמוּר, לְשָׁמְרָם שֶׁלֹּא יֵצְאוּ הַחוּצָה וְיַעַסְקוּ בִּדְבָרִים בְּטֵלִים, וּבְעַד זֶה מֻתָּר לִטּוֹל שָׂכָר.

וּמִי שֶׁהוּא בַּעַל מְלָאכָה וְאֻמָּנוּת וּמֵנִיחַ מְלַאכְתּוֹ וּמְלַמֵּד הֲרֵי זֶה מֻתָּר לְטוֹל שָׂכָר גַּם מֵהַגְּדוֹלִים שֶׁאֵינָם צְרִיכִים שִׁמּוּר, לְפִי שֶׁאֵינוֹ אֶלָּא שָׂכַר בְּטִילָה הַנִּכָּר וּמוּכָח, מִפְּנֵי שֶׁבִּטֵּל מִמְּלַאכְתּוֹ. וַאֲפִלּוּ אֵינוֹ לוֹמֵד עִמָּהֶם אֶלָּא מְקַצָּת הַיּוֹם וּמְקַצָּתוֹ עוֹסֵק בְּמְלַאכְתּוֹ וּפַרְנָסָתוֹ. וְאִם לוֹמֵד עִמָּהֶם כָּל הַיּוֹם וְאֵינוֹ עוֹסֵק בְּשׁוּם מְלָאכָה וְעֹסֶק כְּלָל מֻתָּר לוֹ לְטוֹל שְׂכָרוֹ מֵהֶם אֲפִלּוּ אֵינוֹ בַּעַל מְלָאכָה וְאֻמָּנוּת כְּלָל, לְפִי שֶׁאִלּוּ לֹא לָמַד עִמָּהֶם בְּוַדַּאי הָיָה מַכְרַח לַעֲשׂוֹת אֵיזֶה עֹסֶק לְהַחֲיוֹת נַפְשׁוֹ וְנַפְשׁוֹת בֵּיתוֹ, וְעַכְשָׁו שֶׁלּוֹמֵד עִמָּהֶם כָּל הַיּוֹם וְאֵינוֹ עוֹסֵק כְּלָל אֵין לְךָ שָׂכָר בְּטִילָה הַנִּכָּר וּמוּכָח גָּדוֹל מִזֶּה:

ג וּשְׂכַר מְלַמְּדֵי תִּינוֹקוֹת, תַּקָּנַת חֲכָמִים הָיְתָה לִפְרוֹעַ מִקֻּפַּת הַקָּהָל בְּעַד כָּל הַתִּינוֹקוֹת שֶׁבָּעִיר, בְּנֵי הָעֲשִׁירִים וְהָעֲנִיִּים יַחַד. וְעַכְשָׁו בִּמְדִינוֹת אֵלּוּ נוֹהֲגִין שֶׁכָּל אֶחָד פּוֹרֵעַ בְּעַד בְּנוֹ אִם יָדוֹ מַשֶּׂגֶת.

וּמִי שֶׁאֵין יָדוֹ מַשֶּׂגֶת חַיָּבִים הַצִּבּוּר לִפְרוֹעַ בַּעֲדוֹ מִתַּקָּנַת חֲכָמִים. וְהָעֲנִיִּים יְכוֹלִים לָכוֹף אֶת הָעֲשִׁירִים לִפְרוֹעַ בְּעַד בְּנֵיהֶם מִקֻּפַּת הַקָּהָל. וַאֲפִלּוּ הָעֲשִׁירִים יְכוֹלִים לָכוֹף זֶה אֶת זֶה לִפְרוֹעַ שְׂכַר מְלַמְּדֵי תִּינוֹקוֹת שֶׁלָּהֶם מִקֻּפַּת הַקָּהָל, שֶׁנּוֹתְנִים בָּהּ גַּם מִי שֶׁאֵין לוֹ בָּנִים, כִּי כֵּן הָיְתָה עִקַּר תַּקָּנַת חֲכָמִים לְהוֹשִׁיב מְלַמְּדֵי תִּינוֹקוֹת בְּכָל עִיר וָעִיר, בֵּין גְּדוֹלָה בֵּין קְטַנָּה, וּלְהַטִּיל שְׂכַר מְלַמְּדֵי כָּל הַתִּינוֹקוֹת שֶׁבָּעִיר, בֵּין עֲשִׁירִים בֵּין עֲנִיִּים, עַל כָּל הַקָּהָל שֶׁבָּעִיר, כָּל אֶחָד כְּפִי הַשָּׂגַת יָדוֹ, אֲפִלּוּ מִי שֶׁאֵין לוֹ בָּנִים, כְּשֶׁאָר נְתִינוֹת הַקָּהָל שֶׁהֵן לְפִי מָמוֹן. וְכָל עִיר שֶׁאֵין בָּהּ מְלַמְּדֵי תִּינוֹקוֹת מַחֲרִימִין כָּל אַנְשֵׁי הָעִיר, שֶׁאֵין הָעוֹלָם מִתְקַיֵּם אֶלָּא בַּהֶבֶל פִּיהֶם שֶׁל תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן, שֶׁהוּא הֶבֶל שֶׁאֵין בּוֹ חֵטְא. אֶלָּא שֶׁבִּמְקוֹמוֹת שֶׁאֵין נוֹהֲגִין כֵּן, הוּא, מִפְּנֵי שֶׁהָעֲשִׁירִים וְגַם הַבֵּינוֹנִים מוֹחָלִים זֶה לָזֶה, אֲבָל חֵלֶק בְּנֵי הָעֲנִיִּים אֵין בְּיָדָם לִמְחוֹל, וְחַיָּבִים הַכֹּל לִפְרוֹעַ בַּעֲדָם עַד שֶׁיִּהְיוּ בְּנֵי י"ג שָׁנָה, שֶׁהוּא הֶבֶל שֶׁאֵין בּוֹ חֵטְא.

וְגַם הַפְּטוּרִים מִמִּסִּים כְּמוֹ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים חַיָּבִים לִתֵּן לָזֶה כְּפִי מָמוֹנָם, כְּמוֹ שֶׁחַיָּבִים לִתֵּן לְפַרְנָסַת הָעֲנִיִּים שֶׁבָּעִיר הַמַּטֶּלֶת עַל הַקָּהָל.

וּבְקָהִלּוֹת גְּדוֹלוֹת יֵשׁ חֲבוּרוֹת נְמָנִים לְדָבָר מִצְוָה רַבָּה זוֹ, הַמִּתְנַדְּבִים שְׂכַר תַּלְמוּד תּוֹרָה לִבְנֵי הָעֲנִיִּים. וּבִמְקוֹמוֹת שֶׁאֵין שָׁם חֲבוּרָה זוֹ כּוֹפִין לִפְרוֹעַ מִקֻּפַּת הַקָּהָל. וְאָמְרוּ חֲכָמִים "הִזָּהֲרוּ בִּבְנֵי עֲנִיִּים שֶׁמֵּהֶם תֵּצֵא תּוֹרָה", שֶׁנֶּאֱמַר "יִזַּל מַיִם מִדְּלָיו".

אַךְ אֵין לָכֶפֶם אֶלָּא לִשְׂכּוֹר מְלַמֵּד אֶחָד לכ"ה תִּינוֹקוֹת כְּבֵימֵיהֶם, וִילַמְּדֵם מִקְרָא לְבַד כָּל הַתַּנַ"ך פְּעָמִים רַבּוֹת כְּבֵימֵיהֶם, שֶׁלְּמִקְרָא דֵּי בְּמְלַמֵּד אֶחָד לכ"ה תִּינוֹקוֹת. וְאִם אוֹתָם שֶׁאֵין יָדָם מַשֶּׂגֶת רוֹצִים לְלַמֵּד לִבְנֵיהֶם מִשְׁנָה וּגְמָרָא, שֶׁלֹּא דֵּי בְּמְלַמֵּד אֶחָד אוֹ אֲפִלּוּ שְׁנַיִם לכ"ה תִּינוֹקוֹת יִפְרְעוּ הַמּוֹתָר מִשֶּׁלָּהֶם:

ד אַף מִי שֶׁיָּדוּעַ שֶׁהוּא רוֹצֶה לִשְׁכּוֹר מְלַמֵּד לִבְנוֹ כּוֹפִין אוֹתוֹ בְּכָל מִינֵי כְּפִיּוֹת. וְאִם אֵינוֹ בָּעִיר וְיֵשׁ לוֹ נְכָסִים, אִם אֶפְשָׁר לְהוֹדִיעוֹ תְּחִלָּה מוֹדִיעִים אוֹתוֹ, וְאִם לָאו יוֹרְדִים לִנְכָסָיו שֶׁלֹּא בְּפָנָיו וְשׁוֹכְרִים מְלַמֵּד לִבְנוֹ, כְּמוֹ שֶׁנִּפְרָעִים שֶׁלֹּא בְּפָנָיו לְבַעַל חוֹב שֶׁלּוֹ מַמָּשׁ. כִּי מִן הַתּוֹרָה הָאָב הוּא חַיָּב לְלַמֵּד לִבְנוֹ בְּעַצְמוֹ אוֹ לִמְצוֹא לוֹ מְלַמֵּד שֶׁיְּלַמְּדֶנּוּ כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, וְאִם אֵינוֹ מוֹצֵא בְּחִנָּם, אַף עַל פִּי שֶׁהוּא בְּעַצְמוֹ אֵינוֹ יָכוֹל לְלַמֵּדוֹ, וַאֲפִלּוּ אֵינוֹ יוֹדֵעַ לִלְמוֹד כְּלָל בְּעַצְמוֹ חַיָּב הוּא מִן הַתּוֹרָה לִשְׁכּוֹר לוֹ מְלַמֵּד שֶׁיְּלַמְּדֶנּוּ הֵיטֵב, לְיַדֵּעַ כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְשֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ.

דְּהַיְינוּ, תַּנַ"ך וְכָל הֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת שֶׁל כָּל הַתּוֹרָה עִם הַטְּעָמִים, כִּי הֵן הֵן פֵּרוּשׁ הַתַּרְיַ"ג מִצְוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה וְדִקְדּוּקֵיהֶם בְּכָל פְּרָטֵיהֶם. וְאַף שֶׁיֵּשׁ בָּהֶן חִלּוּקֵי דֵּעוֹת הֲרֵי "אֵלּוּ וָאֵלּוּ דִּבְרֵי אֱלֹהִים חַיִּים". וַאֲפִלּוּ הַמִּצְוֹת שֶׁאֵין נוֹהֲגוֹת עַכְשָׁו. וְגַם לִלְמוֹד כָּל דִּבְרֵי חֲכָמִים שֶׁהִסְמִיכוּם עַל מִדְרַשׁ הַפְּסוּקִים שֶׁהֵן הַהַגָּדוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי אִם שָׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת", וְדָרְשׁוּ חֲכָמִים שֶׁלֹּא תֹּאמַר לַמַּדְתִּי הֲלָכוֹת דַּי לִי, תַּלְמוּד לוֹמַר "כָּל הַמִּצְוָה" לִמּוֹד הֲלָכוֹת וְאַגָּדוֹת וּמִדְרָשׁ, שֶׁהוּא הַתַּלְמוּד שֶׁמְּפָרֵשׁ טַעֲמֵי הַהֲלָכוֹת שֶׁבַּמִּשְׁנָיוֹת וּבָרַיְתוֹת, וּמְקוֹרָם בְּדִרְשׁוֹת הַפְּסוּקִים שֶׁבַּתּוֹרָה, וְהַהֲלָכוֹת שֶׁאֵין לָהֶן דְּרִשָׁה בַּפְּסוּקִים הֵן קַבָּלָה הֲלָכָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי אוֹ מִסְּבָרָא. וְהַכֹּל נִתַּן לְמֹשֶׁה מִסִּינַי, וְכֵן דִּבְרֵי חֲכָמִים שֶׁהִסְמִיכוּם עַל מִדְרַשׁ הַפְּסוּקִים שֶׁהֵן הַהַגָּדוֹת, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ חֲכָמִים עַל פָּסוּק "וְאֶתְנָה לְךָ אֶת לֻחוֹת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר כָּתַבְתִּי לְהוֹרֹתָם". וּמִכָּל מָקוֹם לִמּוּד הַהֲלָכוֹת קוֹדֶם לְלִמּוּד הַהַגָּדוֹת.

וְכֵן אָמְרוּ חֲכָמֵי הָאֱמֶת שֶׁכָּל נֶפֶשׁ מִיִּשְׂרָאֵל צְרִיכָה לָבוֹא בְּגִלְגּוּלִים רַבִּים עַד שֶׁתְּתַקֵּים כָּל הַתַּרְיַ"ג מִצְוֹת בְּמַעֲשֶׂה דִּבּוּר וּמַחֲשָׁבָה, וְדִבּוּר וּמַחֲשָׁבָה הוּא לִמּוּד הַלְכוֹתֵיהֶן, עַל דֶּרֶךְ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים עַל פָּסוּק "זֹאת תּוֹרַת הַחַטָּאת וגו'", שֶׁכָּל הָעוֹסֵק בְּתוֹרַת חַטָּאת כְּאִלּוּ כו'". וְעוֹד אָמְרוּ חַכְמֵי הָאֱמֶת שֶׁכָּל נֶפֶשׁ צְרִיכָה לְתִקּוּנָהּ לַעֲסוֹק בפרד"ס כְּפִי מַה שֶּׁהִיא יְכוֹלָה לְהַשִּׂיג וְלֵידַע, וְכָל מִי שֶׁיָּכוֹל לְהַשִּׂיג וְלֵידַע הַרְבֵּה וְנִתְעַצֵּל וְלֹא הִשִּׂיג וְיָדַע אֶלָּא מְעַט צָרִיךְ לָבוֹא בְּגִלְגּוּל עַד שֶׁיַּשִּׂיג וְיֵדַע כָּל מַה שֶּׁאֶפְשָׁר לְנִשְׁמָתוֹ לְהַשִּׂיג מִידִיעַת הַתּוֹרָה, הֵן בִּפְשָׁטֵי הֲלָכוֹת, הֵן בִּרְמָזִים וּדְרָשׁוֹת וְסוֹדוֹת, כִּי כָּל מַה שֶּׁנִּשְׁמָתוֹ יְכוֹלָה לְהַשִּׂיג וְלֵידַע מִיְּדִיעַת הַתּוֹרָה זֶהוּ תִּקּוּן שְׁלֵמוּתָהּ, וְאִי אֶפְשָׁר לָהּ לְהִתְתַּקֵּן וּלְהִשְׁתַּלֵּם "בְּצְרוֹר הַחַיִּים אֶת ה'" בְּמְקוֹרָהּ אֲשֶׁר חָצְבָה מִשָּׁם בִּלְתִּי יְדִיעָה זוֹ. וְלָכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים "אַשְׁרֵי מִי שֶׁבָּא לְכָאן וְתַלְמוּדוֹ בְּיָדוֹ", כְּדֵי שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ לָבוֹא בְּגִלְגּוּל לָעוֹלָם הַזֶּה:

ה וְאַל יֹאמַר הָאָדָם אֵיךְ אֶפְשָׁר לִלְמוֹד כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ? הֲרֵי הַתּוֹרָה אֵין לָהּ קֵץ וְתַכְלִית, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "לְכָל תִּכְלָה רָאִיתִי קֵץ רְחָבָה מִצְוָתְךָ מְאֹד", וְנֶאֱמַר "אֲרֻכָּה מֵאֶרֶץ מִדָּהּ וגו'", כִּי בֶּאֱמֶת הַהֲלָכוֹת הַנִּגְלוֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ יֵשׁ לָהֶן קֵץ וְתַכְלִית וּמִסְפָּר, וְכֵן

הַמִּדְרָשִׁים שֶׁנִּתְגַּלּוּ לָנוּ.

רַק שֶׁהַתּוֹרָה מִצַּד עַצְמָהּ אֵין קֵץ וְתַכְלִית אֲפִלּוּ לִפְשָׁטֵי דְּרָשׁוֹתֶיהָ הַצְּפוּנִים בָּהּ, וְרַבִּי עֲקִיבָא הָיָה דּוֹרֵשׁ עַל כָּל קוֹץ וְקוֹץ תִּלֵּי תִּלִּים שֶׁל הֲלָכוֹת וְלֹא הִגִּיעַ לְתַכְלִית דְּרָשׁוֹתֶיהָ עֲדַיִן. וְכֵן אֵין קֵץ וְתַכְלִית לְעֹמֶק טַעֲמֵי הַהֲלָכוֹת וְהַפִּלְפּוּל בְּטַעֲמֵיהֶן וּבִדְרָשׁוֹתֵיהֶן בַּמִּדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת. וְעַל יְדֵי זֶה יִתְחַדְּשׁוּ גַּם כֵּן חִדּוּשֵׁי הֲלָכוֹת לְאֵין קֵץ וְתַכְלִית לְמִי שֶׁזּוֹכֶה לָזֶה, אַחַר שֶׁנִּמַּר תְּחִלָּה כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה הַמְּסוּרָה לָנוּ וְנִגְלוֹת לְעַיִן כֹּל, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים "לִיגְמַר אִינִישׁ וַהֲדַר לִיסְבַּר", שֶׁהוּא עִיּוּן בְּעֹמֶק הַטְּעָמִים וּכְמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר:

1 וּבַזְּמַן הַזֶּה שֶׁכָּל הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה הִיא כְּתוּבָה לְפָנֵינוּ אֵין צָרִיךְ לִשְׁכּוֹר מְלַמֵּד לִבְנוֹ שֶׁיִּלְמְדֶנּוּ כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה, אֶלָּא שֶׁיִּלַּמְּדֶנּוּ לְהָבִין הֵיטֵב בְּתַלְמוּד בְּרֹב הַמְּקוֹמוֹת, גַּם בַּהֲלָכוֹת וְסֻגְיוֹת הָעֲמֻקוֹת, עִם רֹב הַפּוֹסְקִים רִאשׁוֹנִים וְאַחֲרוֹנִים, וְיַעֲמִידֶנּוּ עַל עִיּוּן הַהֲלָכָה לְמַעֲשֶׂה, שֶׁיּוּכַל לְעַיֵּן בְּעַצְמוֹ, לִלְמוֹד וּלְהָבִין וּלְהוֹרוֹת כָּל הֲלָכָה לְמַעֲשֶׂה מִתּוֹךְ עִיּוּן בְּתַלְמוּד וּפוֹסְקִים רִאשׁוֹנִים וְאַחֲרוֹנִים, וְאָז יוּכַל הַבֵּן לִלְמוֹד בְּעַצְמוֹ כָּל הַתַּלְמוּד וְהַפּוֹסְקִים לֵידַע כָּל הַהֲלָכוֹת שֶׁל תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה שֶׁהֵן פֵּרוּשׁ הַתַּרְי"ג מִצְוֹת וְדִקְדּוּקֵיהֶן בְּטַעֲמֵיהֶן וּמְקוֹרֵיהֶן כְּאִלּוּ לִמְּדוֹ הַמְּלַמֵּד. וְכֵן כָּל הַתַּנ"ך וּדְרָשׁוֹת הַהַגָּדוֹת.

וְלָכֵן לֹא נָהֲגוּ עַכְשָׁו לְלַמֵּד לְהַתִּינוֹק כָּל הַתַּנ"ך כְּבִימֵיהֶם רַק תּוֹרָה לְבַדָּהּ, כִּי סוֹמְכִים שֶׁיִּלְמוֹד בְּעַצְמוֹ כְּשֶׁיִּגְדַּיל, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בִּימֵיהֶם שֶׁלֹּא הָיוּ הַנְּקֻדּוֹת וּטְעָמִים כְּתוּבִים אֶלָּא בְּעַל פֶּה. וּמִכָּל מָקוֹם, צָרִיךְ לְלַמְּדוֹ וְלַחֲזוֹר עִמּוֹ פְּעָמִים רַבּוֹת כָּל פָּרָשִׁיוֹת הַתּוֹרָה שֶׁבָּהֶן כְּתוּבוֹת הַמִּצְוֹת וְהַמִּשְׁפָּטִים שֶׁהַתַּלְמוּד מְפָרְשָׁן, וְהַפְּסוּקִים וְהַתֵּבוֹת וְאוֹתִיּוֹת שֶׁבָּהֶן הֵן נִדְרָשִׁין תָּמִיד בַּתַּלְמוּד.

אַךְ אִם הַבֵּן אֵינוֹ מַגִּיעַ לְמִדָּה זוֹ שֶׁיּוּכַל לִלְמוֹד וּלְהָבִין בְּעַצְמוֹ בְּלִי מְלַמֵּד כָּל הַהֲלָכוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה בְּטַעֲמֵיהֶן, אוֹ שֶׁאֵינוֹ חָפֵץ לִלְמוֹד בְּעַצְמוֹ חַיָּב לִשְׂכּוֹר לוֹ מְלַמֵּד שֶׁיַּכְרִיחֶנּוּ וְיִלַּמְּדֶנּוּ הֵיטֵב כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְשֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ, וְגַם לַחֲזוֹר עִמּוֹ פְּעָמִים רַבּוֹת עַד שֶׁיִּהְיֶה זוֹכֵר וְיוֹדֵעַ פַּעַם אַחַת כָּל הַהֲלָכוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה בְּטַעֲמֵיהֶן, כִּי גַּם הַכְּפִיָּה לָכוֹף אֶת הַבֵּן לִלְמוֹד וְלֵידַע כָּל הַתּוֹרָה הִיא בִּכְלַל מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל "וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם", שֶׁהֲרֵי הַכָּתוּב מְדַבֵּר בִּקְטַנִּים שֶׁצָּרִיךְ לְכֻפָּם.

וְאַחַר שֶׁיֵּדַע פַּעַם אַחַת כָּל הַהֲלָכוֹת בְּטַעֲמֵיהֶן וְחוֹזֵר וְשׁוֹכֵחַ מִפְּנֵי שֶׁאֵינוֹ רוֹצֶה לַחֲזוֹר עַל לִמּוּדוֹ בְּעַצְמוֹ הֲרֵי הָאָב כְּבָר יָצָא יְדֵי חוֹבָתוֹ, כִּי מֵאַחַר שֶׁלִּמְּדוֹ הֵיטֵב עַד שֶׁיֵּדַע כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ קְיָם מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל "וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם וגו'". אַךְ מִכָּל מָקוֹם, כָּל שֶׁהַבֵּן אֶפְשָׁר לוֹ לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה וְאֵינוֹ עוֹסֵק וְיֵשׁ יְכֹלֶת בְּיַד הָאָב לְכָפּוֹ מֻטָּל עָלָיו מִדִּבְרֵי קַבָּלָה לְכָפּוֹ לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה. וְכֵן לְהַדְרִיכוֹ בְּדֶרֶךְ מוּסָר וְיִרְאַת שָׁמַיִם בְּכָל דְּרָכָיו וְהַנְהָגוֹתָיו בְּעוֹד יָדוֹ

תַּקִּיפָה עַל בְּנוֹ, דְּהַיְינוּ עַד שֶׁיִּהְיֶה בֶּן כ"ד שָׁנָה, שֶׁנֶּאֱמַר "חָנֹךְ לַנַּעַר עַל פִּי דַּרְכּוֹ", דֶּרֶךְ שֶׁכָּל יָמָיו יְהֶא מִתְנַהֵג בּוֹ חָנֹךְ לוֹ בְּנַעֲרוּתוֹ, דְּהַיְינוּ מִבֶּן ט"ז שָׁנָה עַד בֶּן כ"ד שָׁנָה, שֶׁקֹּדֶם ט"ז שָׁנָה אֵין בּוֹ דַּעַת לְקַבֵּל תּוֹכָחוֹת כָּל כָּךְ, וְאַל תַּכְבִּיד יִסּוּרִין וְתוֹכָחוֹת, וְיוֹתֵר מִבֶּן כ"ד יֵשׁ לָחוּשׁ שֶׁמָּא יִבָּעֵט:

ז וְלֹא שָׂכַר לִמּוּד לְבַדּוֹ מֻטָּל עַל הָאָב, אֶלָּא כָּל הוֹצָאוֹת הַלִּמּוּד, כְּגוֹן לִשְׂכּוֹר מְזוֹנוֹת לִבְנוֹ הַהוֹלֵךְ לִלְמוֹד לִפְנֵי רַב שֶׁבָּעִיר אַחֶרֶת, וּלְהַסְפִּיק לוֹ כָּל צָרְכָיו שָׁם. וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין בֵּית דִּין כּוֹפִין עַל זֶה כְּמוֹ עַל שְׂכַר לִמּוּד, מִכָּל מָקוֹם מִצְוָה גְּדוֹלָה הִיא, וּמִכְּלָל מִצְוֹת עֲשֵׂה שֶׁל "וְלִמַּדְתֶּם אוֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם" הִיא.

וּלְפִיכָךְ, אֲפִלּוּ הָאָב עָדִין לֹא לָמַד תּוֹרָה וְצָרִיךְ לִלְמוֹד לְעַצְמוֹ, וְאִם יִטְרַח בְּמְזוֹנוֹת וְסִפּוּק צָרְכֵי לִמּוּד בְּנוֹ לֹא יוּכַל לִלְמוֹד לְעַצְמוֹ, אִם בְּנוֹ הוּא נָבוֹן וּמַשְׂכִּיל מַה שֶּׁיִּלְמוֹד יוֹתֵר מִן הָאָב חַיָּבִי לִמּוּד בְּנוֹ קוֹדֶם לְלִמּוּדוֹ, כִּי מֵאַחַר שֶׁבִּלְמוּד בְּנוֹ גַּם הוּא מְקַיֵּם מִצְוָה שֶׁל תּוֹרָה כְּמוֹ בִּלְמוּד לְעַצְמוֹ, וַחֲבִי בְּנוֹ נָבוֹן וּמַשְׂכִּיל יוֹתֵר בִּלְמוּדוֹ.

וְאַף עַל פִּי כֵן, לֹא יִבָּטֵל הוּא לְגַמְרֵי מִתַּלְמוּד תּוֹרָה, אֶלָּא יִקְבַּע לוֹ עִתִּים בְּפִי יְכָלְתּוֹ, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין הָעִתִּים מַסְפִּיקִים לְקַיֵּם מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּהִלְכָתָהּ, שֶׁהִיא לִמּוּד וִידִיעַת כָּל הַתּוֹרָה.

מַה שֶּׁאֵין כֵּן כְּשֶׁיְּסַפֵּיק מְזוֹנוֹת לְאִישׁ אַחֵר נָבוֹן וּמַשְׂכִּיל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ אֵינוֹ נִפְטָר בָּזֶה כְּלָל מִקִּיּוּם מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּהִלְכָתָהּ, אִם יָכוֹל לְקַיְּמָהּ בְּעַצְמוֹ אִלּוּ לֹא הָיָה טוֹרֵחַ בְּמְזוֹנוֹת וְצָרְכֵי הָאִישׁ הַהוּא שֶׁאֵינוֹ בְּנוֹ.

וְאִם בְּנוֹ אֵינוֹ נָבוֹן וּמַשְׂכִּיל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ חֲבִי לִמּוּד לְעַצְמוֹ קוֹדֶם לְלִמּוּד בְּנוֹ. וְאַף עַל פִּי שֶׁשְּׁתֵּיהֶן מִצְוַת עֲשֵׂה מִצְוָה שֶׁבְּנַפְשׁוֹ קוֹדֶמֶת.

וְאִם בְּנוֹ נָבוֹן וּמַשְׂכִּיל יוֹתֵר וְיֵשׁ לוֹ אִשָּׁה וּבָנִים מִצְוָה עַל אָבִיו לְפַרְנְסָן אִם אֶפְשָׁר לוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ רֵחַיִם בְּצַוָּארוֹ וְיַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה, וְאֶפְלּוּ אֵינוֹ עָשִׁיר כָּל כָּךְ שֶׁיִּתְחַיֵּב בְּפַרְנָסָתוֹ מִדִּין צְדָקָה.

וְאַף עַל פִּי כֵן תַּחְשֹׁב לוֹ לִצְדָקָה, לְעִנְיַן שֶׁיְּכוֹל לְהוֹצִיא כָּל הוֹצָאוֹת לִמּוּד בָּנָיו הַגְּדוֹלִים מִמְּעוֹת מַעֲשֵׂר שֶׁלּוֹ אוֹ הַחֹמֶשׁ אִם אֵין יָדוֹ מַשֶּׂגֶת, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בִּשְׂכַר הַלִּמּוּד (לְ)עַצְמוֹ, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּהִלְכוֹת צְדָקָה.

אַךְ מִי שֶׁאֵינוֹ מְחַשֵּׁב הוֹצָאָה זוֹ בְּמַעֲשֵׂר אוֹ בַּחֹמֶשׁ שֶׁלּוֹ חֲבִי זֶה זָרִיז וְנִשְׂכָּר, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים כָּל מְזוֹנוֹתָיו שֶׁל אָדָם קְצוּבִין לוֹ מֵרֹאשׁ הַשָּׁנָה וְעַד יוֹם הַכִּפּוּרִים, מַה שֶּׁעָתִיד לְהִשְׁתַּכֵּר בְּשָׁנָה זוֹ שֶׁיְּהֶא נִזּוֹן מִשָּׁם קְצוּב לוֹ כָּךְ וְכָךְ יִשְׁתַּכֵּר בְּשָׁנָה זוֹ, וְיֵשׁ לוֹ לְזַהֵר מִלַּעֲשׂוֹת יְצִיאָה מְרֻבָּה, שֶׁלֹּא יוֹסִיפוּ לוֹ שָׂכָר לַמְּזוֹנוֹת אֶלָּא מַה שֶּׁפָּסְקוּ לוֹ, חוּץ מֵהוֹצָאוֹת

שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים וְהוֹצָאוֹת בָּנָיו לְתַלְמוּד תּוֹרָה, שֶׁאִם הוֹסִיף מוֹסִיפִין לוֹ, וּמַ[מְ]צִיאִין לוֹ שָׂכָר לְשָׂעָה אוֹ לְאַחַר שָׂעָה:

ח וְאִם אֵין יַד הָאָב מַשֶּׂגֶת לִשְׂכּוֹר מְלַמֵּד לִבְנוֹ וְגַם אֵינוֹ יָכוֹל לִלְמוֹד עִמּוֹ בְּעַצְמוֹ וְיַד אֲבִי אָבִיו מַשֶּׂגֶת כּוֹפִין אֶת אֲבִי אָבִיו לִשְׂכּוֹר מְלַמֵּד לְבֶן בְּנוֹ, וְגַם כָּל הוֹצָאוֹת תַּלְמוּד תּוֹרָה שֶׁל בֶּן בְּנוֹ מִצְוָה עָלָיו כְּמוֹ עַל הָאָב מִמָּשׁ. מִפְּנֵי, שֶׁכְּשֵׁם שֶׁמִּצְוַת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה עַל הָאָב לְלַמֵּד אֶת בְּנוֹ תּוֹרָה כָּךְ מִמָּשׁ מִצְוַת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה לְלַמֵּד אֶת בֶּן בְּנוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהוֹדַעְתָּם לִבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ".

אֲבָל לְבֶן בִּתּוֹ וּבֶן בֶּן בְּנוֹ אֵין חִיּוּב עָלָיו אֲפִלּוּ לִשְׂכּוֹר מְלַמֵּד, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שְׁאָר הוֹצָאוֹת תַּלְמוּד תּוֹרָה, אֶלָּא מִדִּין צְדָקָה, אִם הוּא אָמוּד וְרָאוּי לְצְדָקָה זוֹ, כִּי קָרוֹב קָרוֹב קוֹדֵם כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּהִלְכוֹת צְדָקָה. אַךְ אֵין נִפְרָעִין מִמֶּנּוּ שֶׁלֹּא בְּפָנָיו כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר שָׁם. אֲבָל אִם יָכוֹל וְאֶפְשָׁר לוֹ לִלְמוֹד עִמָּהֶם בְּעַצְמוֹ חַיָּב לְלַמְּדָם.

וְלֹא לְאֵלּוּ בִּלְבַד, אֶלָּא מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל תּוֹרָה עַל כָּל חָכָם וְחָכָם מִיִּשְׂרָאֵל לְלַמֵּד אֶת כָּל הַתַּלְמִידִים אַף עַל פִּי שֶׁאֵינָן יוֹצְאֵי יְרֵכוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וגו'", וְקִבְּלוּ חֲכָמִים "בָּנֶיךָ" אֵלּוּ תַּלְמִידֶיךָ, שֶׁהַתַּלְמִידִים קְרוּיִים בָּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֵּצְאוּ בְנֵי הַנְּבִיאִים". אֶלָּא שֶׁמִּצְוָה לְהַקְדִּים בָּנָיו וְכָל יוֹצְאֵי יְרֵכוֹ לְתַלְמִידִים אֲחֵרִים:

ט וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאֵינוֹ חַיָּב לִשְׂכּוֹר מְלַמֵּד לְבֶן בְּנוֹ אִם אֵינוֹ יָכוֹל לְלַמְּדוֹ בְּעַצְמוֹ, אֶלָּא אִם יָכוֹל לְלַמְּדוֹ בְּעַצְמוֹ וְאֵינוֹ רוֹצֶה לְלַמְּדוֹ חַיָּב לִשְׂכּוֹר לוֹ מְלַמֵּד אִם אֵין יַד בְּנוֹ מַשֶּׂגֶת, כִּי הַמִּצְוָה מֻטֶּלֶת עַל אֲבִי אָבִיו כְּמוֹ עַל אָבִיו לְלַמְּדוֹ בְּעַצְמוֹ, אוֹ לְטָרוֹחַ לְמָצוֹא לוֹ מְלַמֵּד בְּחִנָּם אוֹ בְּשָׂכָר (וּלְהוֹלִיכוֹ לְבֵית הַסֵּפֶר אִם אֵינוֹ חָפֵץ מֵעַצְמוֹ לֵילֵךְ).

מַה שֶּׁאֵין כֵּן לְבֶן בִּתּוֹ וּבֶן בֶּן בְּנוֹ אֵין חִיּוּב עָלָיו אֶלָּא לְהַקְדִּימוֹ לְתַלְמִידִים אֲחֵרִים, אֲבָל אִם אֵין מֵטֶל עָלָיו לְלַמֵּד לַתַּלְמִידִים כְּלָל, מִפְּנֵי שֶׁיֵּשׁ בָּעִיר גְּדוֹלִים בְּחָכְמָה מִמֶּנּוּ שֶׁיְּכוֹלִים לְלַמְּדָם, אוֹ מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הִגִּיעַ לְמִדָּה זוֹ לְלַמֵּד לַתַּלְמִידִים, כִּי צָרִיךְ עֲדַיִן לִלְמוֹד לְעַצְמוֹ אֵין חִיּוּב עָלָיו לְלַמֵּד לְבֶן בִּתּוֹ וּבֶן בֶּן בְּנוֹ וְלֹא לְטָרֹחַ לְמָצוֹא לוֹ מְלַמֵּד, כְּמוֹ שֶׁאֵין חִיּוּב עָלָיו בְּבֶן חֲבֵרוֹ שֶׁלֹּא מִיּוֹצְאֵי יְרֵכוֹ.

(וְגַם כְּשֶׁיְּכוֹל לְלַמֵּד לְתַלְמִידִים אֲחֵרִים וְאֵין גְּדוֹל מִמֶּנּוּ בָּעִיר אֵין צָרִיךְ לְכָפּוֹ לֵילֵךְ לִלְמוֹד לְפָנָיו אִם אֵינוֹ חָפֵץ מֵעַצְמוֹ, כְּמוֹ שֶׁאֵין צָרִיךְ לְכוֹף לְתַלְמִידִים אֲחֵרִים לְלַמֵּדָם בְּעַל כָּרְחָ[ם].

מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּבֶן בְּנוֹ חַיָּב לְלַמְּדוֹ בְּעַל כָּרְחוֹ אוֹ לְהוֹלִיכוֹ לְהַמְלַמֵּד כְּמוֹ בִּבְנוֹ[].

וּלְעִנְיַן הֲלָכָה, בְּשֶׁל תּוֹרָה הַלֵּךְ אַחַר הַמַּחְמִיר, לְכָךְ כָּל אָדָם צָרִיךְ לְהַחְמִיר לְעַצְמוֹ, אַךְ אֵין לְכוֹף לַאֲחֵרִים לְהוֹצִיא מָמוֹן בִּכְפִיּוּת מִסָּפֵק:

י וְכָל הַמְּלַמְּדִים, וַאֲפִלּוּ מְלַמְּדֵי תִּינוֹקוֹת מִקְרָא, וַאֲפִלּוּ מְלַמְּדִים בְּחִנָּם צְרִיכִים לְלַמְּדָם כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ וּמִקְצָת מִן הַלַּיְלָה, כְּדֵי לְחַנְּכָם לִלְמוֹד בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה. וְלֹא יִבָּטְלוּ הַתִּינוֹקוֹת כְּלָל, חוּץ מֵעַרְבֵי שַׁבָּתוֹת וְעַרְבֵי יָמִים טוֹבִים בְּסוֹף הַיּוֹם, וּבְיָמִים טוֹבִים עַצְמָן, שֶׁמְּצָוָה לְשַׂמֵּחַ בָּהֶם הַתִּינוֹקוֹת בְּמַה שֶּׁהִיא שִׂמְחָה לָהֶם, כְּמוֹ אֱגוֹזִים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם, כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר בְּהִלְכוֹת יוֹם טוֹב. אֲבָל בְּשַׁבָּת אֵין קוֹרִין לָהֶם בַּתְּחִלָּה פָּרָשָׁה שֶׁלֹּא קְרָאוּהָ מֵעוֹלָם, מִפְּנֵי טֹרַח שַׁבָּת, אֲבָל שׁוֹנִין לָהֶם פָּרָשִׁיּוֹת שֶׁקְּרָאוּ אוֹתָן כְּבָר בְּחֹל. וְאֵין מְבַטְּלִין הַתִּינוֹקוֹת לְשׁוּם דָּבָר מִצְוָה בְּעוֹלָם, וַאֲפִלּוּ לִבְנְיַן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ:

יא וְכָל מְלַמֵּד תִּינוֹקוֹת שֶׁהוּא מֵנִיחַ הַתִּינוֹקוֹת וְיוֹצֵא, אוֹ שֶׁהוּא עוֹשֶׂה מְלָאכָה אַחֶרֶת בְּשָׁעַת לִמּוּדוֹ עִמָּהֶם, אוֹ שֶׁהוּא מִתְרַשֵּׁל בְּלִמּוּדָם הֲרֵי זֶה בִּכְלַל "אָרוּר עֹשֵׂה מְלֶאכֶת ה' בְּרַמְיָה". לְפִיכָךְ, אֵין רָאוּי לְהוֹשִׁיב מְלַמֵּד אֶלָּא בַּעַל יִרְאָה מָהִיר לִקְרוֹת וּלְדַקְדֵּק.

וּמִכָּל מָקוֹם, אִם יֵשׁ כָּאן שְׁנֵי מְלַמְּדִים, הָאֶחָד מְדַקְדֵּק הַרְבֵּה שֶׁיִּקְרְאוּ בְּלִי טָעוּת וְשִׁבּוּשׁ, אוֹ לְדַקְדֵּק לַהֲבִינָם עַל נָכוֹן פֵּרוּשׁ הַמִּילוֹת בִּזְמַנֵּנוּ שֶׁלּוֹמְדִים הַמִּקְרָא עִם פֵּרוּשׁ הַמִּלּוֹת, אֲבָל אֵינוֹ קוֹרֵא הַרְבֵּה מִפְּנֵי שֶׁמִּתְרַשֵּׁל קְצָת, וְהַשֵּׁנִי קוֹרֵא הַרְבֵּה אֶלָּא שֶׁאֵינוֹ מְדַקְדֵּק כָּל כָּךְ מוֹשִׁיבִין אוֹתוֹ שֶׁמְּדַקְדֵּק יוֹתֵר:

יב וְאֵין לַמְּלַמֵּד לִהְיוֹת נָעוֹר בַּלַּיְלָה יוֹתֵר מִדַּאי, שֶׁלֹּא יִהְיֶה עָצֵל בַּיּוֹם לְלַמֵּד. וְכֵן לֹא יְסַגֵּף עַצְמוֹ בַּאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, וְכָל שֶׁכֵּן לְהִתְעַנּוֹת, וְכֵן לֹא יֹאכַל וְלֹא יִשְׁתֶּה יוֹתֵר מִדַּאי, כִּי כָּל אֵלּוּ הַדְּבָרִים גּוֹרְמִים שֶׁלֹּא יוּכַל לְלַמֵּד הֵיטֵב. וְכָל הַמְּשַׁנֶּה יָדוֹ עַל הַתַּחְתּוֹנָה, וּמְסַלְּקִין אוֹתוֹ בְּלִי הַתְרָאָה, כִּי מָתְרֶה וְעוֹמֵד הוּא:

יג וְתִינוֹק שֶׁאֵינוֹ רוֹצֶה לִקְרוֹת לֹא יַכֶּה אוֹתוֹ הַמְּלַמֵּד מַכַּת אַכְזָרִי. לְפִיכָךְ, לֹא יַכֶּהוּ בְּשׁוֹטִים וְלֹא בְּמַקֵּל אֶלָּא בִּרְצוּעָה קְטַנָּה, אִם קוֹרֵא קוֹרֵא, וְאִם אֵינוֹ קוֹרֵא בְּהַכָּאָה זוֹ יִהְיֶה יוֹשֵׁב כָּךְ עִם חֲבֵרָיו לִהְיוֹת לָהֶם לְחֶבְרָה וְסוֹפוֹ אֶפְשָׁר יִתֵּן לִבּוֹ. וּמְלַמֵּד תִּינוֹקוֹת הַחוֹבֵט יוֹתֵר מִדַּאי מַעֲבִירִין אוֹתוֹ, וְהוּא עוֹבֵר בְּלֹא תַּעֲשֶׂה, כִּי מֵאַחַר שֶׁמַּכֶּה שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת הֲרֵי זֶה כְּמַכֶּה אֶחָד מִשְּׁאָר יִשְׂרָאֵל:

מִי שֶׁאֵין לוֹ אִשָּׁה אוֹ שֶׁאִשְׁתּוֹ בְּעִיר אַחֶרֶת לֹא יְלַמֵּד תִּינוֹקוֹת, מִפְּנֵי שֶׁאִמּוֹתֵיהֶם מְבִיאוֹת אֶת בְּנֵיהֶם לְבֵית הַסֵּפֶר וְיִתְגָּרֶה בּוֹ יִצְרוֹ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן כְּשֶׁאִשְׁתּוֹ עִמּוֹ בָּעִיר יֵשׁ לוֹ פַּת בְּסַלּוֹ, אִם יָבוֹא לוֹ הִרְהוּר וְיִתְקְפֶנּוּ יִצְרוֹ שֶׁלֹּא יוּכַל לְהַסִּיחַ דַּעְתּוֹ יוּכַל לָבוֹא אֶל אִשְׁתּוֹ.

וְיֵשׁ מַתִּירִין לְמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ אִשָּׁה אֲפִלּוּ הִיא בְּעִיר אַחֶרֶת. וְלָכֵן אֵין לְמִחוֹת בְּיַד הַמְקִלִּים:

יד אִשָּׁה אֵינָהּ בְּמִצְוַת תַּלְמוּד תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם", וְלֹא אֶת בְּנוֹתֵיכֶם. וּכְשֵׁם שֶׁאֵינָהּ בְּמִצְוַת תַּלְמוּד תּוֹרָה לְעַצְמָהּ כָּךְ אֵינָהּ בְּמִצְוַת תַּלְמוּד תּוֹרָה לְבָנֶיהָ, וּפְטוּרָה מִשְּׁכַר לִמּוּד בָּנֶיהָ, וְאֵין כּוֹפִין אוֹתָהּ, אֶלָּא אִם כֵּן הִיא עֲשִׁירָה וּמִתּוֹרַת צְדָקָה.

וּמִכָּל מָקוֹם, אִם הִיא עוֹזֶרֶת לִבְנָהּ אוֹ לְבַעֲלָהּ בְּגוּפָהּ וּמְאוּדָהּ שֶׁיַּעֲסוֹק בַּתּוֹרָה חוֹלֶקֶת שָׂכָר עִמָּהֶם, וּשְׂכָרָהּ גָּדוֹל, מֵאַחַר שֶׁהֵם מְצֻוִּים וְעוֹשִׂים עַל יָדֶיהָ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּאִשָּׁה שֶׁלָּמְדָה תּוֹרָה שֶׁיֵּשׁ לָהּ שָׂכָר, אֲבָל לֹא שָׂכָר גָּדוֹל כִּשְׂכַר הָאִישׁ, מִפְּנֵי שֶׁאֵינָהּ מְצֻוָּה וְעוֹשָׂה.

וְאַף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ לָהּ שָׂכָר, צִוּוּ חֲכָמִים שֶׁלֹּא יְלַמֵּד אָדָם אֶת בִּתּוֹ תּוֹרָה, מִפְּנֵי שֶׁרֹב הַנָּשִׁים אֵין דַּעְתָּן מְכֻוֶּנֶת לְהִתְלַמֵּד וּמוֹצִיאוֹת דִּבְרֵי תּוֹרָה לְדִבְרֵי הֲבַאי לְפִי עֲנְיוּת דַּעְתָּן. וְאִם מִלְּמְדָהּ תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה הֲרֵי זֶה כְּאִלּוּ מִלַּמְּדָהּ תִּפְלוּת, מִפְּנֵי שֶׁעַל יְדֵי זֶה נִכְנַס בָּהּ עֵרְמוּמִית.

וּמִכָּל מָקוֹם, גַּם הַנָּשִׁים חַיָּבוֹת לִלְמוֹד הֲלָכוֹת הַצְּרִיכוֹת לָהֶן לֵידַע אוֹתָן, כְּמוֹ דִּינֵי נִדָּה וּטְבִילָה וּמְלִיחָה וְאִסּוּר יִחוּד וְכֵיוֹצֵא בָּהֶם, וְכָל מִצְוֹת עֲשֵׂה שֶׁאֵין הַזְּמַן גְּרָמָא, וְכָל מִצְוֹת לֹא תַּעֲשֶׂה שֶׁל תּוֹרָה וְשֶׁל דִּבְרֵי סוֹפְרִים שֶׁהֵן מֻזְהָרוֹת בָּהֶן כָּאֲנָשִׁים.

וּבִימֵיהֶם הָיָה הֶחְכָּם דּוֹרֵשׁ הֲלָכוֹת הַמְּצוּיוֹת וּרְגִילוֹת וּצְרִיכוֹת לְכָל אָדָם לֵידַע אוֹתָן, בְּלָשׁוֹן שֶׁמְּבִינִים הַנָּשִׁים וְעַמֵּי הָאָרֶץ, מִדֵּי שַׁבָּת בְּשַׁבָּתוֹ:

פרק ב

א מִי שֶׁלֹּא לִמְּדוֹ אָבִיו תּוֹרָה חַיָּב לִלְמֹד אֶת עַצְמוֹ כְּשֶׁיַּכִּיר, שֶׁנֶּאֱמַר "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם", זוֹ מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל תַּלְמוּד תּוֹרָה עַל כָּל אָדָם לְעַצְמוֹ לִלְמוֹד כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְשֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ, כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר "כָּל הַמִּצְוָה וגו'".

וּכְשֶׁלּוֹמֵד לְעַצְמוֹ כְּשֶׁיְּגַדֵּיל וְיַכִּיר וְיוּכַל לִלְמוֹד אָזַי לֹא יִלְמוֹד תְּחִלָּה כָּל הַמִּקְרָא וְאַחַר כָּךְ כָּל הַמִּשְׁנָה וְאַחַר כָּךְ הַתַּלְמוּד, כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה בְּנְעָרִים שֶׁאֵין יְכוֹלִין לִלְמוֹד מִשְׁנָה וְתַלְמוּד בַּתְּחִלָּה, כִּי זֶה שֶׁיְּכוֹל אֵינוֹ רַשַּׁאי לַעֲשׂוֹת כֵּן, כִּי מִי יוֹדֵעַ כַּמָּה יִחְיֶה. לְפִיכָךְ, חַיָּב הוּא לְשַׁלֵּשׁ זְמַן לְמִידָתוֹ שֶׁבְּכָל יוֹם וָיוֹם, שְׁלִישׁ בְּמִקְרָא, שְׁלִישׁ בְּמִשְׁנָה, שֶׁהֵן הֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת בְּלִי טְעָמִים שֶׁבְּכָל הַמִּשְׁנָיוֹת וּבָרַיְתוֹת וּמֵמְרוֹת הָאֲמוֹרָאִים, שֶׁהֵן פֵּרוּשׁ הַתַּרְגּוּ"ג מִצְוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה בְּכָל תְּנָאֵיהֶם וְדִקְדּוּקֵיהֶם וְדִקְדּוּקֵי סוֹפְרִים. וּבִזְמַן הַזֶּה גַּם הֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת שֶׁל פִּסְקֵי הַגְּאוֹנִים הַפּוֹסְקִים כְּמוֹ הַטּוּר וְהַשֻּׁלְחָן עָרוּךְ וְהַגָּהוֹתָיו בִּכְלַל מִשְׁנָה יֵחָשְׁבוּ. וּשְׁלִישׁ בְּתַלְמוּד, הַמְבָאֵר טַעֲמֵי הַהֲלָכוֹת שֶׁבַּמִּשְׁנָיוֹת וּבָרַיְתוֹת וּמֵמְרוֹת הָאֲמוֹרָאִים. וּבַזְּמַן הַזֶּה גַּם בְּסִפְרֵי הַפּוֹסְקִים הָרִאשׁוֹנִים הַמְבָאֲרִים טַעֲמֵי הַהֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת שֶׁפָּסְקוּ הַטּוּר וְשֻׁלְחָן עָרוּךְ כְּמוֹ הָרֹא"שׁ וּבֵית יוֹסֵף.

כִּי אִם אֵינוֹ יוֹדֵעַ טַעֲמֵי הַהֲלָכוֹת אֵינוֹ מֵבִין גּוּפֵי הַהֲלָכוֹת לַאֲשׁוּרָן עַל בֵּרְיָן, וְנִקְרָא בּוּר. וְלָכֵן יֵשׁ אוֹסְרִין לְהוֹרוֹת, אֲפִלּוּ לְעַצְמוֹ, מִתּוֹךְ הֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת בְּלִי טְעָמִים שֶׁלָּמַד. וּלְפִיכָךְ, אֵינוֹ רַשַּׁאי לְהִתְאַחֵר מִלִּלְמוֹד הַטְּעָמִים עַד שֶׁיְּגַמֵּר לִלְמוֹד כָּל הַהֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת.

כִּי לֹא אָמְרוּ "לִיגְמַר וַהֲדַר לִיסְבַּר", אֶלָּא לִסְבּוֹר סְבָרוֹת בְּעִמְקָן עִיּוּן טַעֲמֵי הַהֲלָכוֹת, וּלְהָבִין דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר, וּלְדַמּוֹת דָּבָר לְדָבָר, לְהַקְשׁוֹת וּלְתָרֵץ עַד שֶׁיַּגִּיעַ וְיֵרֵד לְעֹמֶק הֲלָכָה, שֶׁזֶּה אֵין לוֹ לַעֲשׂוֹת בִּתְחִלַּת לִמּוּדוֹ, אֶלָּא לְאַחַר שֶׁיִּגְמוֹר לִלְמוֹד כָּל הַהֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת בְּטַעֲמֵיהֶן בְּדֶרֶךְ קְצָרָה, בְּלִי עִיּוּן רַב וּפִלְפּוּל לְהַקְשׁוֹת וּלְתָרֵץ. אֲבָל בְּלִמּוּד זֶה לֵידַע הַטְּעָמִים בְּדֶרֶךְ קְצָרָה מֵהַתַּלְמוּד וְהַפּוֹסְקִים בְּלִי עִיּוּן רַב וּפִלְפּוּל חַיָּב הוּא לַעֲסוֹק בְּכָל יוֹם וְיוֹם שְׁלִישׁ זְמַן לִמּוּדוֹ.

אַךְ פֵּרוּשׁ הַמִּקְרָא וּדְרָשׁוֹת הַהַגָּדוֹת יֵחָשְׁבוּ בִּכְלַל שְׁלִישׁ בְּמִשְׁנָה, לְפִי שֶׁהַמִּשְׁנָה גַּם כֵּן פֵּרוּשׁ הַתּוֹרָה"ג מִצְוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה. וְחָכְמַת הַקַּבָּלָה תֵּחָשֵׁב בִּכְלַל שְׁלִישׁ בְּתַלְמוּד:

ב בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים? בִּתְחִלַּת תַּלְמוּדוֹ שֶׁל אָדָם, אֲבָל כְּשֶׁיַּגְדִּיל בְּחָכְמָה וְיִרְבֶּה בָּהּ בְּמִאַד וְלֹא יִהְיֶה צָרִיךְ לֹא לִלְמוֹד תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְלֹא לַעֲסוֹק תָּמִיד בְּתוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה, מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר חָזַר עַל לִמּוּדוֹ פְּעָמִים רַבּוֹת מְאֹד עַד שֶׁנֶּחְקַק הֵיטֵב בְּזִכְרוֹנוֹ כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְשֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ אֲזַי יִקְרָא בְּעִתִּים מְזֻמָּנִים תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְדִבְרֵי תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח דָּבָר מִדִּינֵי הַתּוֹרָה, וְיִפְנֶה כָּל יָמָיו לְעִיּוּן הַתַּלְמוּד, לִסְבּוֹר סְבָרוֹת בַּהֲלָכוֹת, וּלְפַלְפֵּל בָּהֶן בְּקַשְׁיוֹת וּפֵרוּקִים, לֵירֵד לְעֹמֶק הַסְּבָרוֹת וְטַעֲמֵי הַהֲלָכוֹת, לְהָבִין דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר, וּלְדַמּוֹת דָּבָר לְדָבָר, וּלְחַדֵּשׁ חִדּוּשֵׁי הֲלָכוֹת רַבּוֹת לְפִי רֹחַב שֶׂיֵּשׁ בְּלִבּוֹ וְיִשּׁוּב דַּעְתּוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ "לִיגְמַר אֵינִישׁ וַהֲדַר לִיסְבַּר".

וְכֵן בִּדְרָשׁוֹת הַהַגָּדוֹת, לְהִתְבּוֹנֵן מִתּוֹכָם מוּסַר הַשְׂכֵּל לֵידַע אֶת ה', כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים "רְצוֹנְךָ שֶׁתַּכִּיר מִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם לְמוֹד דִּבְרֵי אַגָּדָה, שֶׁמִּתּוֹךְ כָּךְ אַתָּה מַכִּיר אֶת הקב"ה וּמִתְדַּבֵּק בְּדַרְכָיו", כִּי רֹב סוֹדוֹת הַתּוֹרָה שֶׁהִיא חָכְמַת הַקַּבָּלָה וִידִיעַת ה' גְּנוּזִים בָּאַגָּדוֹת.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁגַּם בִּתְחִלַּת לִמּוּדוֹ שֶׁל אָדָם לֹא יְשַׁלֵּשׁ זְמַן לִמּוּדוֹ לִשְׁלוֹשָׁה חֲלָקִים שָׁוִים מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי הַמִּשְׁנָה חֲמוּרָה מִן הַמִּקְרָא וּצְרִיכָה זְמַן מְרֻבֶּה יוֹתֵר, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר הַתַּלְמוּד שֶׁצָּרִיךְ זְמַן מְרֻבֶּה יוֹתֵר מֵהַמִּשְׁנָה, אֶלָּא מַה שֶּׁהִצְרִיכוּ לְשַׁלֵּשׁ זְמַן לִמּוּדוֹ הוּא לִתֵּן לְכָל אֶחָד שִׁעוּר וּזְמַן כְּפִי הֶרְאוּי לוֹ בְּכָל יוֹם וְיוֹם כְּדֵי שֶׁיִּגְמוֹר כֻּלּוֹ בְּשָׁוֶה, וְאַחַר כָּךְ כָּל יָמָיו לִסְבּוֹר וּלְעַיֵּן. וְטוֹב לְחוּשׁ לְדִבְרֵיהֶם:

ג וּלְדִבְרֵי הַכֹּל, בִּתְחִלַּת לִמּוּדוֹ שֶׁל אָדָם, בֵּין בַּמִּקְרָא בֵּין בַּמִּשְׁנָה בֵּין בַּתַּלְמוּד בְּכָל יוֹם לֹא דַּי לוֹ בְּלִמּוּד פַּעַם וּשְׁתַּיִם וְשָׁלֹשׁ, אֶלָּא צָרִיךְ לַחֲזוֹר עַל כָּל אֶחָד פְּעָמִים רַבּוֹת מְאֹד, הַכֹּל לְפִי כֹּחַ זִכְרוֹנוֹ שֶׁל אָדָם, כְּדֵי שֶׁיִּזְכּוֹר הֵיטֵב.

וְהַמִּשְׁנָה וְהַתַּלְמוּד, שֶׁהֵן הַהֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת בְּטַעֲמֵיהֶן צָרִיךְ לַחֲזוֹר עֲלֵיהֶן בְּכִפְלֵי כִפְלַיִם יוֹתֵר מֵהַמִּקְרָא, כִּי תּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב אִי אַתָּה רַשַּׁאי לוֹמַר בְּעַל פֶּה, מַה שֶּׁאֵין כֵּן תּוֹרָה שֶׁבְּעַל

פֶּה הַמִּשְׁנָה וְהַתַּלְמוּד שֶׁהֵן הַהֲלָכוֹת בְּטַעֲמֵיהֶן חַיָּב הוּא מִן הַתּוֹרָה לַחֲזוֹר עֲלֵיהֶן כָּל כָּךְ, עַד שֶׁתְּהֵא מִשְׁנָתוֹ סְדוּרָה וּשְׁגוּרָה בְּפִיו כָּל כָּךְ, בְּעִנְיָן שֶׁאִם יִשְׁאָלֻנּוּ אָדָם אֵיזֶה דִּבּוּר הֲלָכָה מִמַּה שֶׁלָּמַד יוֹכַל לְהָשִׁיב לוֹ מִיָּד אָסוּר אוֹ מֻתָּר בְּלִי גְּמָגּוּם, שֶׁנֶּאֱמַר "וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ", שֶׁיִּהְיוּ דִּבְרֵי תּוֹרָה שְׁנוּנִים וּמְחֻדָּדִים בְּפִיךָ, שֶׁאִם יִשְׁאָלְךָ אָדָם דָּבָר אַל תְּגַמְגֵּם וְתֹאמַר לוֹ, אֶלָּא אֱמוֹר לוֹ מִיָּד, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "אֱמֹר לַחָכְמָה אֲחֹתִי אָתְּ", שֶׁתְּהֵא בָּקִי בַּהֲלָכָה וּבְרוּרָה לְךָ כְּמוֹ שֶׁבָּרוּר לְךָ שֶׁאֲחוֹתְךָ אֲסוּרָה לְךָ. וְלָכֵן גַּם עַכְשָׁו שֶׁנִּכְתְּבָה תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה וְיָכוֹל לְעַיֵּן בְּסִפְרִים אֵינוֹ יוֹצֵא יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּזֶה מִצְוַת "וְשִׁנַּנְתָּם", מֵאַחַר שֶׁמְּגַמְגֵּם לְשׁוֹאֲלוֹ וְאֵינוֹ מֵשִׁיב לוֹ מִיָּד עַד שֶׁיְּעַיֵּן, וְאֵין הֲלָכָה זוֹ בְּרוּרָה לוֹ כַּאֲחוֹתוֹ שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ לְעַיֵּן.

וְאַף שֶׁעַל יְדֵי זֶה לֹא יוּכַל לִלְמוֹד הֲלָכוֹת הַרְבֵּה לֹא יָחוּשׁ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים "לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמוֹר וְלֹא אַתָּה בֶּן חוֹרִין לִבָּטֵל מִמֶּנָּה". וְכֵן הָיוּ עוֹשִׂים בִּימֵיהֶם שֶׁהָיוּ לוֹמְדִים בְּעַל פֶּה הָיוּ לוֹמְדִים בִּתְחִלַּת לִמּוּדָם רַק ב' אוֹ ג' פְּרָקִים מִשְׁנָיוֹת אוֹ בָּרָיְתוֹת בְּשָׁבוּעַ, וְהָיוּ חוֹזְרִים עֲלֵיהֶם מֵאָה פְּעָמִים וְיוֹתֵר. וְאָמְרוּ חֲכָמִים "אֵינוֹ דּוֹמֶה הַשּׁוֹנֶה פִּרְקוֹ מֵאָה פְּעָמִים לְשׁוֹנֶה מֵאָה פְּעָמִים וְאַחַת", שֶׁזֶּה נִקְרָא "עוֹבֵד אֱלֹהִים", וְזֶה נִקְרָא "לֹא עֲבָדוֹ" כָּרְאוּי.

וְעַכְשָׁו שֶׁתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כְּתוּבָה לְפָנֵינוּ אֵין צָרִיךְ לַחֲזוֹר מֵאָה פְּעָמִים וְאַחַת בִּשְׁעַת לִמּוּדוֹ מַמָּשׁ, רַק שֶׁיְּזַהֵר מְאֹד לַחֲזוֹר עַל הָרִאשׁוֹנוֹת תָּמִיד לִפְרָקִים קְרוֹבִים, בְּעִנְיָן שֶׁתִּהְיֶינָה כָּל הַהֲלָכוֹת שֶׁלָּמַד עַד עַתָּה חֲקוּקוֹת הֵיטֵב בְּזִכְרוֹנוֹ כָּל הַיָּמִים שֶׁבֵּינְתַיִם וּבְרוּרוֹת לוֹ בְּלִי גְּמָגּוּם כְּבִשְׁעַת לִמּוּדוֹ מַמָּשׁ:

ד וְכָל הַשּׁוֹנֶה דָּבָר אֶחָד מִמִּשְׁנָתוֹ מֵחֲמַת שֶׁלֹּא חָזַר עַל לִמּוּדוֹ כָּרָאוּי מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ, וְגַם עוֹבֵר בְּלֹא שֶׁל תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר "רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וגו'", וְכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "הִשָּׁמֶר" "פֶּן" הוּא לֹא תַּעֲשֶׂה. וְקִבְּלוּ חֲכָמִים שֶׁאֵין הַכָּתוּב מְדַבֵּר בַּעֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת לְבַדָּן, אֶלָּא הוּא הַדִּין לְכָל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ.

וְלָכֵן לִמְּדוּ חֲכָמִים גַּם כֵּן מִפָּסוּק זֶה, שֶׁכְּשֶׁם שֶׁחַיָּב הָאָדָם לְלַמֵּד אֶת בְּנוֹ כָּךְ מַמָּשׁ חַיָּב לְלַמֵּד אֶת בֶּן בְּנוֹ כָּל הַתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ". וּמַה שֶּׁנִּכְתַּב זֶה גַּבֵּי עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי ה' וגו'", הוּא לְלַמֶּדְךָ, שֶׁכָּל הַמְלַמֵּד אֶת בֶּן בְּנוֹ תּוֹרָה מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ קִבְּלָהּ מֵהַר סִינַי.

וְגַם עַכְשָׁו שֶׁנִּכְתְּבָה תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה וְיוּכַל לְעַיֵּן בִּסְפָרִים מַה שֶּׁשָּׁכַח אֵין זֶה מוֹעִיל כְּלוּם, כִּי מִיָּד שֶׁשָּׁכַח עוֹבֵר בְּלֹאו קֹדֶם שֶׁיְּעַיֵּן, כְּמוֹ בִּימֵיהֶם שֶׁעוֹבֵר בְּלֹאו בְּשָׁעָה שֶׁשּׁוֹכֵחַ אַף שֶׁאַחַר כָּךְ יַחֲזוֹר וְיִשְׁאַל מֵרַבּוֹ וִילַמְּדֵנוּ מַה שֶּׁשָּׁכַח, וְעוֹד שֶׁמִּצְוַת הַתּוֹרָה לֹא תִּשְׁתַּנֶּה בְּשִׁנּוּי הַדּוֹרוֹת, וְ"לֹא יַחֲלִיף וְלֹא יָמִיר דָּתוֹ לְעוֹלָמִים".

וְגַם אָמְרוּ הַלּוֹמֵד וְשׁוֹכֵחַ דּוֹמֶה לְאִשָּׁה שֶׁיּוֹלֶדֶת וְקוֹבֶרֶת. וְכָל הַמְשַׁכֵּחַ דָּבָר אֶחָד מִתַּלְמוּדוֹ גּוֹרֵם גָּלוּת לְבָנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר "וַתִּשְׁכַּח תּוֹרַת אֱלֹהֶיךָ אֶשְׁכַּח בָּנֶיךָ גַּם אָנִי":

ה וְאַל יֹאמַר הַשּׁוֹכֵחַ דָּבָר אֶחָד, אִלּוּ לֹא לָמַדְתִּי דָּבָר זֶה לֹא נִתְחַיַּבְתִּי בְּנַפְשִׁי וְלָמָּה אֶתְחַיֵּב כְּשֶׁלָּמַדְתִּי וְשָׁכַחְתִּי? כִּי בֶּאֱמֶת אִלּוּ לֹא לָמַד דָּבָר זֶה לֹא "מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב" בִּלְבַד "כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ", אֶלָּא הָיָה מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ מַמָּשׁ, שֶׁכָּל מִי שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ לְהַרְבּוֹת וּלְהוֹסִיף בְּלִמּוּדוֹ, בְּעִנְיָן שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח בָּזֶה מַה שֶּׁלָּמַד כְּבָר מִפְּנֵי שֶׁכְּבָר חָזַר עַל לִמּוּדוֹ כָּרָאוּי, וְאֵינוֹ מוֹסִיף, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מִתְבַּטֵּל מִתַּלְמוּד תּוֹרָה, אֶלָּא חוֹזֵר תָּמִיד עַל הָרִאשׁוֹנוֹת שֶׁלֹּא מִפְּנֵי חֶשְׁשׁ שִׁכְחָה אֶלָּא מִפְּנֵי שֶׁנּוֹחַ וְקַל לוֹ יוֹתֵר לַחֲזוֹר עַל הָרִאשׁוֹנוֹת מִלִּטְרֹחַ בְּלִמּוּד חָדָשׁ הֲרֵי זֶה מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים "וּדְלָא מוֹסִיף יְסֵיף", דְּהַיְנוּ שֶׁיֵּאָסֵף בְּלֹא זְמַנּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר בַּתּוֹרָה "כִּי הוּא חַיֶּיכֶם וגו'", וְאוֹמֵר "לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וגו'", וְדִבְרֵי תּוֹרָה נִדְרָשִׁים "מִכְּלַל הֵן לָאו".

וְלֹא אָמְרוּ "לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמוֹר", אֶלָּא לְעִנְיָן שֶׁלֹּא יִמָּנַע הָאָדָם מִלַּעֲסוֹק בְּתַלְמוּד תּוֹרָה מֵחֲמַת שֶׁהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לִגְמוֹר וְלֵידַע אֶת כֻּלָּהּ מִקְּצֶר דַּעְתּוֹ וְכוֹחַ זִכְרוֹנוֹ לִזְכּוֹר הַרְבֵּה כָּל כָּךְ כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר, אוֹ מֵאֶפֶס הַפְנַאי שֶׁלּוֹ מִטִּרְדַּת פַּרְנָסָתוֹ, וְגַם כָּל אָדָם לֹא יוּכַל לְהַגִּיעַ לְתַכְלִית הַתּוֹרָה, שֶׁמִּצַּד עַצְמָהּ אֵין לָהּ קֵץ וְתַכְלִית כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה, וְגַם לְעִנְיָן שֶׁיִּחָזוֹר הַרְבֵּה עַל לִמּוּדוֹ כָּרָאוּי, וְלֹא יְמַעֵט בָּזֶה מֵחֲמַת שֶׁצָּרִיךְ לִלְמוֹד עוֹד כְּדֵי לִגְמוֹר הַתּוֹרָה, כִּי "לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמוֹר", אֲבָל "אִי אַתָּה בֶּן חוֹרִין לְבָטֵל מִמֶּנָּה", שֶׁלֹּא לְהַרְבּוֹת וּלְהוֹסִיף בְּלִמּוּדְךָ, אַחַר שֶׁכְּבָר חָזַרְתָּ כָּרָאוּי עַל לִמּוּדְךָ שֶׁלָּמַדְתָּ כְּבָר וְלֹא יִשְׁכַּח מִמְּךָ.

וְ"אִם לָמַדְתָּ תּוֹרָה הַרְבֵּה נוֹתְנִין לְךָ שָׂכָר הַרְבֵּה", כִּי שְׂכַר תַּלְמוּד תּוֹרָה שֶׁקּוֹל כְּנֶגֶד שְׂכַר כָּל הַמִּצְוֹת. וּמִן הַשָּׂכָר הָרַב אַתָּה לָמֵד הָעֹנֶשׁ הָרַב, לְמִי שֶׁאֵינוֹ מַרְבֶּה וּמוֹסִיף עַד שֶׁיִּגְמוֹר כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ אִם אֶפְשָׁר לוֹ, כְּמוֹ שֶׁקִּבְּלוּ חֲכָמִים בְּפֵרוּשׁ הַכָּתוּב "כָּל הַמִּצְוָה", כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה:

ו בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים? שֶׁהַשּׁוֹכֵחַ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ וְעוֹבֵר בְּלֹא, כְּשֶׁשָּׁכַח מֵחֲמַת עַצְלוּת, שֶׁנִּתְעַצֵּל לַחֲזוֹר עַל לִמּוּדוֹ כָּרָאוּי, אֲבָל מֵחֲמַת אָנְסוֹ כְּגוֹן שֶׁטָּרוּד הַרְבֵּה בְּפַרְנָסָתוֹ וְהָעִתִּים שֶׁקּוֹבֵעַ לוֹ אֵין מַסְפִּיקִים לוֹ לַחֲזוֹר עַל כָּל לִמּוּדוֹ שֶׁלָּמַד קֹדֶם שֶׁהָיָה טָרוּד אֵינוֹ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ, וְגַם אֵינוֹ עוֹבֵר בְּלֹא, שֶׁנֶּאֱמַר "רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וגו'", "רַק" לְמַעֵט מֵחֲמַת אָנְסוֹ:

ז וְכֵן מִי שֶׁתָּקְפָה וְנִבְרָה עָלָיו מִשְׁנָתוֹ מִפְּנֵי שֶׁהִיא חֲמוּרָה עָלָיו וּלְכָךְ נִשְׁכְּחָה מִמֶּנּוּ וְלֹא הוֹעִיל לוֹ מַה שֶּׁחָזַר עָלֶיהָ כָּרָאוּי אֵינוֹ מִתְחַיֵּב וְאֵינוֹ עוֹבֵר, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ אָנוּס, שֶׁהָיָה יָכוֹל לַעֲסוֹק תָּמִיד בְּמִשְׁנָיוֹת וַהֲלָכוֹת אֵלּוּ הַחֲמוּרוֹת עָלָיו וְלֹא לְהַסִּיחַ דַּעְתּוֹ מֵהֶן

לַהֲלָכוֹת אֲחֵרוֹת, וְעַל זֶה נֶאֱמַר "וּפֶן יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ", לְלַמֶּדְךָ שֶׁאֵינוֹ מִתְחַיֵּב וְאֵינוֹ עוֹבֵר עַד שֶׁיֵּשֵׁב וְיסִירֵם מִלִּבּוֹ וּלְכָךְ נִשְׁכְּחוּ מִמֶּנּוּ, וְלֹא כְּשֶׁנִּשְׁכְּחוּ מִמֶּנּוּ דִּבְרֵי תּוֹרָה מִפְּנֵי שֶׁקִּצַּר מַצַּע שְׁכָלוֹ לְהַשִּׂיגָם בְּקַל וּלְתָפְסָם יָפֶה בְּשִׂכְלוֹ וּמוֹחוֹ וְכוֹחַ זִכְרוֹנוֹ שֶׁלֹּא יִשְׁכְּחוּ מִמֶּנּוּ לְאַחַר שֶׁיַּחֲזוֹר עֲלֵיהֶ פְּעָמִים רַבּוֹת כָּל כָּךְ כְּמוֹ שֶׁחוֹזֵר עַל הֲלָכוֹת אֲחֵרוֹת שֶׁאֵינָן חֲמוּרוֹת עָלָיו. וְלֹא הִצְרִיכַתּוּ הַתּוֹרָה לַעֲסוֹק תָּמִיד בַּהֲלָכוֹת אֵלּוּ הַחֲמוּרוֹת עָלָיו כְּדֵי שֶׁלֹּא יִשְׁכְּחֵן, אֶלָּא אַדְרַבָּה צָרִיךְ הוּא לִלְמוֹד וְלֵידַע כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ וְלַחֲזוֹר עֲלֶיהָ עַד שֶׁיְּזכּוֹר הֵיטֵב מַה שֶּׁאָפְשָׁר לוֹ לִזְכּוֹר עַל יְדֵי חֲזָרָה זוֹ שֶׁהֵן הֲלָכוֹת הַקַּלּוֹת עָלָיו, וְלֹא יָחוּשׁ לִשְׁכֹּחַת הַחֲמוּרוֹת, מֵאַחַר שֶׁאֵינוֹ נִמְנָע וּמְנִיחַ מִלַּחֲזוֹר עוֹד עֲלֵיהֶן] וְלַעֲסוֹק בָּהֶן תָּמִיד אֶלָּא מֻחָמַת עִסְקוֹ בְּלִמּוּד וַחֲזָרָה לִזְכּוֹר הַהֲלָכוֹת הַקַּלּוֹת, וְנִמְצָא שֶׁאֵינוֹ מֵסִיר דִּבְרֵי תּוֹרָה מִלִּבּוֹ וְזִכְרוֹנוֹ. (כִּי מַה לִּי הֲלָכוֹת אֵלּוּ וּמַה לִּי אֵלּוּ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּמִי שֶׁאֵינוֹ חוֹזֵר כָּרָאוּי לוֹ גַּם עַל הַהֲלָכוֹת הַקַּלּוֹת עָלָיו וְעַל יְדֵי זֶה בָּא לִידֵי שִׁכְחָה, אַף עַל פִּי שֶׁעוֹסֵק תָּמִיד בְּתַלְמוּד תּוֹרָה וְאֵינוֹ מֵסִיר דִּבְרֵי תּוֹרָה מִלִּבּוֹ הֲרֵי זֶה עוֹבֵר וּמִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ חֲכָמִים עַל פָּסוּק "לֹא יַחֲרֹךְ רְמִיָּה צֵידוֹ" "לֹא יִחְיֶה וְלֹא יַאֲרִיךְ יָמִים כו'", שֶׁהֲרֵי לֹא נֶאֱמַר "וּפֶן תָּסִיר מִלְּבָבְךָ" אֶלָּא "וּפֶן יָסוּרוּ" מֵאֲלֵיהֶם, דְּהַיְנוּ שֶׁלֹּא יִשְׁכְּחוּ מִלִּבּוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "פֶּן תִּשְׁכַּח". וְאַף שֶׁחוֹזֵר עַל לְמוּדוֹ לְאַחַר שֶׁגּוֹמֵר כָּל הַהֲלָכוֹת אוֹ אֲפִלּוּ מִקְצָתָן כַּמָּה וְכַמָּה פְּרָקִים, הוֹאִיל וְאֵין חֲזָרָה זוֹ מוֹעֶלֶת לוֹ, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ חֲכָמִים עַל פָּסוּק "הוֹן מֵהֶבֶל יִמְעָט וְקֹבֵץ עַל יָד יַרְבֶּה", אִם עוֹשֶׂה תּוֹרָתוֹ חֲבִילוֹת חֲבִילוֹת מִתְמַעֲטִים וְנִשְׁכָּחִים, רַק יִקְבּוֹץ עַל יָד מְעַט מְעַט, אִם כֵּן הָעוֹבֵר עַל דִּבְרֵיהֶם בִּרְצוֹנוֹ וְדַעְתּוֹ, שֶׁיּוֹדֵעַ וְרוֹאֶה בְּעַצְמוֹ שֶׁאֵינוֹ זוֹכֵר הֵיטֵב כָּרָאוּי וְאֵינוֹ רוֹצֶה לַחֲזוֹר וְלִקְבּוֹץ עַל יָד הֲרֵי זֶה כְּמֵסִיר דִּבְרֵי תּוֹרָה מִלִּבּוֹ וְזִכְרוֹנוֹ, וְעוֹבֵר עַל "פֶּן תִּשְׁכַּח" "וּפֶן יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ"):

ח וְגַם מִי שֶׁיּוֹדֵעַ בְּעַצְמוֹ שֶׁהוּא שַׁכְחָן גָּדוֹל בְּטִבְעוֹ וְתוֹלַדְתּוֹ, שֶׁאַף אִם יַחֲזוֹר עַל לְמוּדוֹ פְּעָמִים אֵין מִסְפָּר לֹא יִזְכּוֹר כִּי אִם זְמַן מָה וְאַחַר כָּךְ יִשְׁכַּח מְעַט מְעַט לֹא יוּכַל לִפְטוֹר נַפְשׁוֹ מִלְּאוֹ זֶה דְּ"פֶּן תִּשְׁכַּח" וּמִצְוַת "וְשִׁנַּנְתָּם" שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה, כִּי מִצְוֹת הַתּוֹרָה שָׁווֹת לְכָל נֶפֶשׁ מִיִּשְׂרָאֵל, וְלֹא נִתְּנָה תּוֹרַת כָּל אֶחָד וְאֶחָד בְּיָדוֹ שֶׁיִּהְיֶה זֶה חַיָּב בְּמִצְוָה זוֹ וְזֶה פָּטוּר מִמֶּנָּה לְגַמְרֵי מֻחָמַת טִבְעוֹ וְתוֹלַדְתּוֹ, אֶלָּא כָּל אֶחָד חַיָּב לִזְכּוֹר דִּבְרֵי תּוֹרָה בְּלִבּוֹ כְּפִי יְכָלְתּוֹ וְהַשָּׂגַת כּוֹחַ זִכְרוֹנוֹ, אִם מְעַט וְאִם הַרְבֵּה דִּבְרֵי תּוֹרָה.

וְעַל זֶה אָמְרוּ "לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמוֹר", כְּגוֹן מִי שֶׁהוּא שַׁכְחָן גָּדוֹל וְאִם יִהְיֶה שׁוֹנֶה הֲלָכוֹת רַק פֶּרֶק אֶחָד בַּיּוֹם וְיַחֲזוֹר עֲלָיו מֵאָה פְּעָמִים וְיוֹתֵר וַאֲפִלּוּ כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ לֹא יוּכַל לִזְכֹּרוֹ הֵיטֵב כִּי אִם חֹדֶשׁ אֶחָד עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל, וְאַחַר כָּךְ אִם לֹא יַחֲזוֹר עֲלָיו יַתְחִיל לִשְׁכֹּחַ מְעַט מְעַט הֲרֵי זֶה חַיָּב לַעֲשׂוֹת כֵּן לִלְמוֹד בְּכָל יוֹם רַק פֶּרֶק אֶחָד וְלַחֲזוֹר עָלָיו כָּל הַיּוֹם

כֻּלּוֹ. וְכֵן יַעֲשֶׂה שְׁלֹשִׁים יוֹם. וְאַחַר כָּךְ בְּסוֹף הַחֹדֶשׁ יַחֲזוֹר עַל הַשְּׁלֹשִׁים פְּרָקִים אֵלּוּ כַּמָּה פְּעָמִים, עַד שֶׁיּוּכַל לְזָכְרָם הֵיטֵב עוֹד ג' אוֹ ד' שָׁבוּעוֹת עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל. וְאַחַר כָּךְ יִלְמוֹד בְּתוֹךְ כָּךְ עוֹד פֶּרֶק אֶחָד בְּכָל יוֹם וְיַחֲזוֹר עָלָיו כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ, וְיַעֲשֶׂה כֵּן עַד כְּלוֹת הַג' אוֹ ד' שָׁבוּעוֹת אֵלּוּ, וְאָז יַחֲזוֹר עוֹד פַּעַם אוֹ שְׁתַּיִם עַל שְׁלֹשִׁים פְּרָקִים הָרִאשׁוֹנִים וְגַם עַל פְּרָקִים הָאַחֲרוֹנִים שֶׁלָּמַד בְּג' אוֹ ד' שָׁבוּעוֹת אֵלּוּ, עַד שֶׁיּוּכַל לְזָכֹר הַכֹּל עוֹד כַּמָּה שָׁבוּעוֹת. וּבְתוֹךְ כָּךְ יִלְמוֹד עוֹד פֶּרֶק אֶחָד בְּכָל יוֹם. וְכֵן יַעֲשֶׂה לִהְיוֹת מוֹסִיף וְהוֹלֵךְ פֶּרֶק אֶחָד בְּכָל יוֹם בְּכָל יָמִים שֶׁבֵּינְתַיִם בֵּין חֲזָרָה לַחֲזָרָה, עַד שֶׁיִּלְמוֹד כָּל כָּךְ הַרְבֵּה מִשְׁנָה וְתַלְמוּד, בְּעִנְיָן כְּשֶׁיִּצְטָרֵךְ לַחֲזוֹר עַל הָרִאשׁוֹנוֹת בְּסוֹף כָּל חֹדֶשׁ כְּפִי טִבְעוֹ, שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לְזַכּוֹר הֵיטֵב יוֹתֵר מֵחֹדֶשׁ אֶחָד עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל, אָז יִשְׁהֶה בַּחֲזָרָה זוֹ כָּל הַחֹדֶשׁ כֻּלּוֹ עַד שֶׁיַּחֲזוֹר עַל כָּל לְמוּד שֶׁלָּמַד עַד עַתָּה. וְכֵן יַעֲשֶׂה לְעוֹלָם מִדֵּי חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ לַחֲזוֹר תָּמִיד עַל הָרִאשׁוֹנוֹת.

וְאַף שֶׁנִּמְצָא שֶׁלֹּא יוּכַל לִלְמוֹד וְלֵידַע כָּל יָמָיו רַק כְּדֵי מַה שֶׁיּוּכַל לַחֲזוֹר בְּחֹדֶשׁ אֶחָד לֹא יָחוּשׁ, כִּי "לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמוֹר". וְכָךְ הָיוּ מְצוּיִים בִּימֵיהֶם תַּלְמִידִים שֶׁלֹּא הָיוּ בְּקִיאִים וְיוֹדְעִים בְּעַל פֶּה רַק מַסֶּכֶת אַחַת, וְיֵשׁ מֵהֶן שְׁתֵּי מַסֶּכְתּוֹת:

ט אַף אָדָם כָּזֶה מֵאַחַר שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לִלְמוֹד דִּבְרֵי תּוֹרָה הַרְבֵּה מְאֹד צָרִיךְ שֶׁיִּהְיֶה כָּל לְמוּדוֹ בְּלִמּוּד הַמֵּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה, שֶׁהֵן הֲלָכוֹת הַצְּרִיכוֹת לְכָל אָדָם לֵידַע אוֹתָן, לְקַיֵּם הַמִּצְוֹת כְּהִלְכָתָן וְלִזָּהֵר מִלְּכָשֵׁל בְּאִסּוּרִים חַס וְשָׁלוֹם, וְהֵם דְּבָרִים שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִישָׁאֵל תָּמִיד לְחָכָם הַמּוֹרֶה שֶׁבָּעִיר, אוֹ שֶׁלֹּא יִהְיֶה יוֹדֵעַ לִישָׁאֵל וּלְהִסְתַּפֵּק כְּלָל אִם לֹא יִלְמַד תְּחִלָּה, דְּהַיְנוּ רֹב "אַרְח חַיִּים" כְּמַעַט כֻּלּוֹ וּמַעוּט "יוֹרֶה דֵּעָה" וּמְעַט בְּ"אֶבֶן הָעֶזֶר" וְ"חֹשֶׁן מִשְׁפָּט", כָּל הֲלָכָה בְּרוּרָה בְּטַעֲמָהּ מֵהַתַּלְמוּד וּמְפָרְשָׁיו כְּמוֹ הָרֹא"ש אוֹ הַבֵּית יוֹסֵף לְפָחוֹת, וְלַחֲזוֹר עֲלֵיהֶן לְעוֹלָם.

וְגַם מִי שֶׁדַּעְתּוֹ יָפָה שֶׁיּוּכַל לִלְמוֹד וְלִזְכֹּר כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבָּעַל פֶּה יֵשׁ לוֹ לִלְמוֹד וְלַחֲזוֹר תְּחִלָּה הֲלָכוֹת הַלְּלוּ הַצְּרִיכוֹת לְמַעֲשֶׂה, כִּי יֵשׁ לָהֶן דִּין קְדִימָה עַל שְׁאָר כָּל הַהֲלָכוֹת שֶׁאֵין צָרִיךְ לְמַעֲשֶׂה כָּל כָּךְ.

וְלִמּוּד הָאַגָּדוֹת מֵבִיא גַּם כֵּן לִידֵי מַעֲשֶׂה, לְהִתְבּוֹנֵן מִתּוֹכָן מוּסַר הַשֵּׂכֶל כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה. וּמִי שֶׁלֹּא הִגִּיעַ לְמִדָּה זוֹ יִלְמוֹד בְּסִפְרֵי מוּסָר שֶׁנִּבְנוּ דִּבְרֵיהֶם עַל הַמִּדְרָשִׁים וְהַהַגָּדוֹת וּמַאֲמָרֵי הַזֹּהַר.

וְכָל זֶה מִלְּבַד הַקְּרִיאָה בְּתַנַ"ךְ לְעִתִּים מְזֻמָּנִים כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה, שֶׁיֵּשׁ לָהּ דִּין קְדִימָה עַל הַכֹּל:

י וְאִם אַחַר שֶׁהוּא בָּקִי הֵיטֵב בְּכָל לְמוּדוֹ הַמֵּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה וְחוֹזֵר עָלָיו לְעוֹלָם יוּכַל לְקַבּוֹעַ לוֹ בְּכָל יוֹם שָׁעָה קְטַנָּה לְלִמּוּד אַחֵר וְיִסְפִּיק לוֹ שְׁאָר הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה לַחֲזוֹר כָּרָאוּי עַל

לְמוּדוֹ הַמֵּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח מִמֶּנּוּ לְעוֹלָם וְיִהְיֶה בָּרוּר לוֹ כַּאֲחוֹתוֹ כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה אֲזַי נָכוֹן הַדָּבָר עַל דֶּרֶךְ הַקַּבָּלָה לְקִבּוֹעַ לְמוּדוֹ בְּשָׁעָה קְטַנָּה זוֹ שֶׁבְּכָל יוֹם לְלָמוֹד פַּעַם אַחַת כְּסֵדֶר כָּל הַתַּלְמוּד בַּבְלִי וִירוּשַׁלְמִי וּמְכִילְתָּא וְסִפְרָא וְסִפְרֵי וְתוֹסֶפְתּוֹת, וְכָל הַמִּדְרָשִׁים מִתַּנָּאִים וְאָמוֹרָאִים, שֶׁכָּל דִּבְרֵיהֶם הֵיא תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה שֶׁנִּתְּנָה לְמֹשֶׁה מִסִּינַי, כְּמוֹ רַבּוֹת וְתַנְחוּמָא וּפְסִיקְתּוֹת וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן, וּמִדְרְשֵׁי רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי עַל כֻּלָּן, כְּדֵי שֶׁי[וּכַ]ל לִגְמוֹר כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ פַּעַם אַחַ[ת] בְּחַיָּיו, לְקַיֵּם מִצְוַת "שָׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת כָּל הַמִּצְוָה וגו'", כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה.

וְאַף שֶׁיִּשְׁכַּח הַכֹּל, הֲרֵי לֶעָתִיד לָבוֹא יַזְכִּירוּהוּ כָּל לְמוּדוֹ שֶׁשָּׁכַח מֵחֲמַת אָנְסוֹ, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ לַחֲזוֹר כָּל כָּךְ שֶׁלֹּא יִשְׁכַּח לְמוּד זֶה שֶׁלּוֹמֵד רַק שָׁעָה קְטַנָּה בְּכָל יוֹם, כִּי שְׁאָר הַיּוֹם וְהַלַּיְלָה צָרִיךְ לוֹ לַחֲזוֹר עַל לְמוּד הַמֵּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה, וְהַשּׁוֹכֵחַ מֵחֲמַת אָנְס אֵינוֹ עוֹבֵר, כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה. וְגַם עַתָּה, הִנֵּה זֹאת הַתּוֹרָה הִיא הָעוֹלָה לְמַעְלָה עַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד וְעַד בִּכְלָל, אַף לֹא לְמַעְלָה מֵהַכִּסֵּא, כמ"ש "כִּי אֵין שִׂכְחָה לִפְנֵי כִּסֵּא כְבוֹדֶךָ", שֶׁהוּא לְמַעְלָה מֵהַכִּסֵּא, עוֹלָם הַזִּכָּרוֹן וְהַזָּכָר הַמַּשְׁפִּיעַ (כִּי הַשִּׂכְחָה בָּאָה מִצַּד הַקְּלִפָּה, וְאֵינָהּ מַגַּעַת לְיִנֹק אֶלָּא עַד הַכִּסֵּא, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ שֶׁ"אֵין הַכִּסֵּא שָׁלֵם כו'").

יא אֲבָל אִם יוּכַל לִקְבֹּעַ לוֹ שָׁעָה גְּדוֹלָה לִלְמוֹד אַחַר וַיַּסְפִּיק לוֹ שְׁאָר הַיּוֹם לַחֲזוֹר עַל לְמוּדוֹ הַמֵּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה אֲזַי חַיָּב לְהוֹסִיף מְעַט מְעַט לִלְמוֹד בְּשָׁעָה זוֹ הֲלָכוֹת אֲחֵרוֹת שֶׁהֵן פֵּרוּשׁ הַתּוֹרַי"ג מִצְוֹת, אַף מִצְוֹת שֶׁאֵינָן נוֹהֲגוֹת כְּמוֹ קָדָשִׁים וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן, וְלַחֲזוֹר עֲלֵיהֶן כָּרָאוּי שֶׁיִּזְכּוֹר אוֹתָן הֵיטֵב לְעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר "כָּל הַמִּצְוָה וגו'", וְ"לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמוֹר".

וְלָכֵן אַף שֶׁאֵין שָׁעָה זוֹ מַסְפֶּקֶת לִלְמוֹד הֲלָכוֹת אֵלּוּ מֵהַתַּלְמוּד וְלַחֲזוֹר עֲלֵיהֶן כָּל כָּךְ עַל כָּל פָּנִים יִלְמוֹד אוֹתָן] מִתּוֹךְ הַמִּשְׁנָיוֹת עִם פֵּרוּשֵׁיהֶן, וְיַחֲזוֹר עֲלֵיהֶן כָּרָאוּי עַד שֶׁיִּהְיֶה זוֹכְרָן בְּעַל פֶּה.

וְיֵשׁ לוֹ לַעֲסוֹק תְּחִלָּה בְּסֵדֶר קָדָשִׁים, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים "כָּל הָעוֹסֵק בְּתוֹרַת עוֹלָה כְּאִלּוּ הִקְרִיב עוֹלָה". וְעַל כֵּן נָכוֹן הַדָּבָר אִם אֶפְשָׁר לוֹ לִלְמוֹד הִלְכוֹת כָּל הַקָּרְבָּנוֹת בִּשְׁלֵמוּת וְכָל הָעֲבוֹדוֹת שֶׁבַּמִּקְדָּשׁ וְהִלְכוֹת הַמִּקְדָּשׁ וְכָל כֵּלָיו כַּמְּבֹאָר בְּאֵר הֵיטֵב בְּחִבּוּר הָרַמְבַּ"ם זִכְרוֹנוֹ לִבְרָכָה בְּסֵפֶר עֲבוֹדָה וְסֵפֶר קָרְבָּנוֹת. וְאַחַר כָּךְ בְּמֶשֶׁךְ הַזְּמַן, אִם יוּכַל לְהוֹסִיף עוֹד בְּשָׁעָה זוֹ לִלְמוֹד וְלַחֲזוֹר כָּרָאוּי יַעֲסוֹק בְּסֵדֶר טָהֳרוֹת וּזְרָעִים, וְהֵם קוֹדְמִים לְסֵדֶר מוֹעֵד נָשִׁים נְזִיקִין, מֵאַחַר שֶׁכְּבָר עָסַק הָרַבֵּה בִּלְמוּד הַמֵּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה, שֶׁהֵן הֲלָכוֹת הַשְּׁנוּיוֹת בְּג' סְדָרִים אֵלּוּ (לְבַד בְּרָכוֹת וְחֻלִּין וְנִדָּה):

יב וְכָל אָדָם צָרִיךְ לְזָהֵר לְהוֹצִיא בִּשְׂפָתָיו וּלְהַשְׁמִיעַ לְאָזְנָיו כָּל מַה שֶּׁלּוֹמֵד, בֵּין בְּמִקְרָא מִשְׁנָה וְתַלְמוּד, אֶלָּא אִם כֵּן בִּשְׁעַת עִיּוּן לְהָבִין דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר. וְכָל מַה שֶּׁלּוֹמֵד בְּהִרְהוּר לְבַד וְאֶפְשָׁר לוֹ לְהוֹצִיא בִּשְׂפָתָיו וְאֵינוֹ מוֹצִיא אֵינוֹ יוֹצֵא בְּלִמּוּד זֶה יְדֵי חוֹבַת מִצְוַת "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם", וּכְמוֹ שֶׁכָּתוּב "לֹא יָמוּשׁ סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהָגִיתָ בּוֹ וְגוֹ'", וּכְמוֹ בְּכָל הַמִּצְוֹת הַתְּלוּיוֹת בְּדִבּוּר שֶׁאֵינוֹ יוֹצֵא בָּהֶן יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּהִרְהוּר, אֶלָּא אִם כֵּן שׁוֹמֵעַ מִפִּי הַמְדַבֵּר, שֶׁהַשּׁוֹמֵעַ כְּעוֹנֶה בְּפִיו.

אַף אִם מוֹצִיא בִּשְׂפָתָיו, אַף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מֵבִין אֲפִלּוּ פֵּרוּשׁ הַמִּלּוֹת מִפְּנֵי שֶׁהוּא עִם הָאָרֶץ הֲרֵי זֶה מְקַיֵּם מִצְוַת "וּלְמַדְתֶּם". וּלְפִיכָךְ, כָּל עַם הָאָרֶץ מְבָרְךְ בִּרְכַּת הַתּוֹרָה בַּשַּׁחַר לִפְנֵי הַפְּסוּקִים, וְכֵן כְּשֶׁעוֹלֶה לְסֵפֶר תּוֹרָה:

יג בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים? בַּתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב, אֲבָל בַּתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה אִם אֵינוֹ מֵבִין הַפֵּרוּשׁ אֵינוֹ נֶחְשָׁב לִמּוּד כְּלָל.

וְאַף עַל פִּי כֵן יֵשׁ לְאָדָם לַעֲסוֹק בְּכָל הַתּוֹרָה גַּם בִּדְבָרִים שֶׁלֹּא יוּכַל לְהָבִין, וְלָעָתִיד לָבוֹא יְזַכֶּה לְהָבִין וּלְהַשִּׂיג כָּל הַתּוֹרָה שֶׁעָסַק בָּהּ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא הִשִּׂיגָה מִקְצָר דַּעְתּוֹ:

פרק ג

א וְכָל מִי שֶׁדַּעְתּוֹ וְכוֹחַ זִכְרוֹנוֹ יָפֶה שֶׁיּוּכַל לִלְמוֹד וְלִזְכּוֹר כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ הֲרֵי זֶה לֹא יִשָּׂא אִשָּׁה עַד שֶׁילְמוֹד תְּחִלָּה תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ, שֶׁהֵן כָּל הַהֲלָכוֹת בְּטַעֲמֵיהֶן בְּדֶרֶךְ קְצָרָה, שֶׁהֵן פֵּרוּשׁ כָּל הַתַּרְיַ"ג מִצְוֹת בִּתְנָאֵיהֶן וְדִקְדּוּקֵיהֶן וְדִקְדּוּקֵי סוֹפְרִים, וְאַחַר כָּךְ יִשָּׂא אִשָּׁה, וְיַעֲסוֹק אַחַר כָּךְ כְּפִי הַפְּנַאי שֶׁלּוֹ בְּעִיּוּן וּפִלְפּוּל כָּל יָמָיו כְּפִי כּוֹחוֹ, שֶׁאִם יִשָּׂא אִשָּׁה תְּחִלָּה יִהְיוּ "רַחַיִם בְּצַוָּארוֹ", טִרְדַּת פַּרְנָסַת אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו, וְלֹא יוּכַל לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה כָּרָאוּי כָּל כָּךְ, לִלְמוֹד וְלִזְכּוֹר כָּל הַהֲלָכוֹת בְּטַעֲמֵיהֶן שֶׁהֵן פֵּרוּשׁ הַתַּרְיַ"ג מִצְוֹת וְעִקַּר הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה. וְלָכֵן נִדְחֵית מִפְּנֵי לִמּוּד זֶה מִצְוָה רַבָּה שֶׁל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, אַף שֶׁהִיא גְּדוֹלָה מִכָּל הַמִּצְוֹת. וְהוּא שֶׁאֵין יִצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו וְיוּכַל לִלְמוֹד בְּלֹא הִרְהוּרֵי עֲבֵרָה, רַק שֶׁרוֹצֶה לִשָּׂא כְּדֵי לְקַיֵּם מִצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, וַהֲרֵי הוּא פָּטוּר מִמֶּנָּה, כִּי הִיא נִדְחֵית מִפְּנֵי מִצְוַת תַּלְמוּד תּוֹרָה הַשְׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹת.

וְלֹא אָמְרוּ שֶׁמְּבַטְּלִין וּמַפְסִיקִין מִתַּלְמוּד תּוֹרָה כְּדֵי לְקַיֵּם מִצְוָה שֶׁאִי אֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹתָהּ עַל יְדֵי אֲחֵרִים כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר, אֶלָּא לְהַפְסִיק לְפִי שָׁעָה וּזְמַן מָה, שֶׁאֵין בּוֹ אֶלָּא בְּטוּל מִצְוַת הָעֵסֶק וְלִמּוּד הַתּוֹרָה תָּמִיד, אֲבָל לֹא בְּטוּל מִצְוַת (מ)יְדִיעַת הַתּוֹרָה בָּאֹר הֵיטֵב בְּפֵרוּשָׁהּ, שֶׁהֵן הַהֲלָכוֹת כֻּלָּן בְּטַעֲמֵיהֶן בְּדֶרֶךְ קְצָרָה.

וְלָכֵן בִּימֵיהֶם שֶׁהָיוּ לוֹמְדִים עִם הַנְּעָרִים מִבֶּן עֶשֶׂר שָׁנִים וְאֵילְךְ חֲמֵשׁ שָׁנִים מִשְׁנָה וְחָמֵשׁ

שָׁנִים תַּלְמוּד שֶׁהֵם הַטְעָמִים בְּדֶרֶךְ קְצָרָה, אִם לֹא הָיָה נוֹשֵׂא כְּשֶׁעָבְרוּ עָלָיו עֶשְׂרִים שָׁנָה הָיָה עוֹבֵר עַל מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל תּוֹרָה "פְּרוּ וּרְבוּ". וּתְחִלַּת זְמַנָּהּ הוּא מִבֶּן שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה, כִּי גַּם אַחַר הַנִּשּׂוּאִין יוּכַל לִלְמוֹד ב' אוֹ ג' שָׁנִים בְּלִי טִרְדָּה גְּדוֹלָה כָּל כָּךְ, בְּטֶרֶם יוֹלִיד בָּנִים הַרְבֵּה:

ב וּמִי שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ בְּלֹא אִשָּׁה מִפְּנֵי שֶׁיִּצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו עַד שֶׁנִּמְצָא שֶׁאֵין לִבּוֹ פָּנוּי יִשָּׂא אִשָּׁה תְּחִלָּה, כְּדֵי לִלְמוֹד בְּטָהֳרָה בְּלִי הִרְהוּרִים, וְאַחַר כָּךְ יִלְמוֹד תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ. וְאַף שֶׁיֵּשׁ לוֹ בָּנִים וְצָרִיךְ לַעֲסוֹק בְּמְלָאכָה לְפַרְנֵס אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו, וְאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲסוֹק כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ בַּתּוֹרָה שֶׁיּוּכַל לִלְמוֹד אֶת כֻּלָּהּ וְלִזְכּוֹר הֵיטֵב כָּל הַהֲלָכוֹת בְּטַעֲמֵיהֶן בְּדֶרֶךְ קְצָרָה בְּעֶשֶׂר שָׁנִים כְּמוֹ הָעוֹסֵק בָּהּ כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ הֲרֵי אָמְרוּ "לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמוֹר", וְגַם "אִי אַתָּה בֶּן חוֹרִין לְבַטֵּל הֵימֶנָּה" מִלְּהַרְבּוֹת וּלְהוֹסִיף בָּהּ מִדֵּי יוֹם בְּיוֹם, עַד שֶׁיִּלְמוֹד וְיִזְכּוֹר אֶת כֻּלָּהּ עַל יְדֵי שֶׁיַּחֲזוֹר עָלֶיהָ כָּרָאוּי, וְאִם לֹא יִגְמוֹר בְּעֶשֶׂר שָׁנִים יִגְמוֹר בְּעֶשְׂרִים שָׁנָה אוֹ יוֹתֵר.

וְחַיָּב הוּא מִן הַתּוֹרָה לִקְבּוֹעַ לוֹ עֵת גְּדוֹלָה לְתַלְמוּד תּוֹרָה בְּכָל יוֹם כְּמוֹ חֲצִי הַיּוֹם לְפָחוֹת, מִלְּבַד לְמוּד הַלַּיְלָה, וְלֹא יַעֲסוֹק בְּמְלָאכָה כָּל הַיּוֹם אוֹ רֻבּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְדִבַּרְתָּ בָּם", וְהָלוֹא כְּבָר נֶאֱמַר "וְשִׁנַּנְתָּם", וּמַה תַּלְמוּד לוֹמַר "וְדִבַּרְתָּ בָּם", שֶׁלֹּא יְהֵא כָּל דִּבּוּרְךָ אֶלָּא בָּם, כְּלוֹמַר שֶׁתַּעֲשֵׂם עִקָּר וְלֹא טְפֵלָה, וְעַל כֵּן חַיָּב לַעֲשׂוֹת תּוֹרָתוֹ קֶבַע וּמְלַאכְתּוֹ עֲרַאי.

וּכְשֶׁיַּעֲשֶׂה כֵּן יוּכַל גַּם כֵּן לָבוֹא עַל כָּל פָּנִים לִידֵי יְדִיעַת עִקַּר הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ, שֶׁהוּא פֵּרוּשׁ הַתַּרְיַ"ג מִצְוֹת כְּהִלְכוֹתֵיהֶן בִּתְנָאֵיהֶן וְדִקְדּוּקֵיהֶן וְדִקְדּוּקֵי סוֹפְרִים, מַה שֶּׁאֵין כֵּן הָעוֹשֶׂה מְלַאכְתּוֹ קֶבַע וְתוֹרָתוֹ עֲרַאי לֹא יוּכַל לָבוֹא לְעוֹלָם לִידֵי יְדִיעַת הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ, כִּי בְּמֶשֶׁךְ וְאֹרֶךְ הַזְּמַן יוֹתֵר מִדַּאי יִשְׁכַּח הָרִאשׁוֹנוֹת, וְלֹא תּוֹעִיל לוֹ הַחֲזָרָה שֶׁחָזַר עָלֶיהָ כָּל כָּךְ כְּמוֹ שֶׁחָזַר הָעוֹשֶׂה תּוֹרָתוֹ קֶבַע, וְאִם יַחֲזוֹר עֲלֵיהֶן הַרְבֵּה יוֹתֵר מִדַּאי לֹא יִהְיֶה לוֹ זְמַן כָּל כָּךְ לִלְמוֹד וּלְהוֹסִיף עוֹד הַרְבֵּה בְּלִמּוּדוֹ וְלַחֲזוֹר עָלָיו כָּרָאוּי. וְעוֹד, כִּי לְהַעֲמִיד גֶּרְסָתוֹ וְלִמּוּד הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ שֶׁלֹּא תִּשְׁתַּכַּח מִמֶּנּוּ אֵין הַדָּבָר תָּלוּי בַּחֲזָרָה לְבַדָּהּ שֶׁיַּחֲזוֹר פְּעָמִים רַבּוֹת מְאֹד, אֶלָּא גַּם בְּעֶזְרַת ה' וִישׁוּעָתוֹ, כִּי יֵשׁ יְגֵעַ מְאֹד לַחֲזוֹר עַל לְמוּדוֹ פְּעָמִים אֵין מִסְפָּר וְאַף עַל פִּי כֵן מְשַׁכַּח בִּזְמַן קְרוֹב, כִּי הוּא שַׁכְחָן גָּדוֹל בִּטְבָעוֹ וְתוֹלְדָתוֹ, וְאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹזֵר לָזֶה שֶׁעוֹשֶׂה מְלַאכְתּוֹ קֶבַע וְתוֹרָתוֹ עֲרַאי, אֶלָּא לְמִי שֶׁעוֹשֶׂה תּוֹרָתוֹ קֶבַע וּמְלַאכְתּוֹ עֲרַאי וּמַשְׁלִיךְ יְהָבוֹ עַל ה', כִּי אֵין מַעְצוֹר לַה' לְהוֹשִׁיעַ בְּרַב אוֹ בְמִעַט עֶסֶק וּמְלָאכָה. וְכָךְ אָמְרוּ חֲכָמִים "דּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים עָשׂוּ תּוֹרָתָם קֶבַע וּמְלַאכְתָּם עֲרַאי זֶה וָזֶה נִתְקַיְּמִים בְּיָדָם, וְדוֹרוֹת הָאַחֲרוֹנִים שֶׁעָשׂוּ תּוֹרָתָם עֲרַאי וּמְלַאכְתָּם קֶבַע זֶה וָזֶה לֹא נִתְקַיְּמִים בְּיָדָם":

ג וְלָכֵן מִי שֶׁנִּשְׁאוֹ לִבּוֹ לְקַיֵּם מִצְוָה זוֹ כָּרָאוּי יַעֲשֶׂה מְלָאכָה בְּכָל יוֹם מְעַט כְּדֵי חַיָּיו בִּלְבַד, וְיָסִיר הַתַּאֲוֹת וְתַעֲנוּגֵי הַזְּמַן מִלִּבּוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים "כָּךְ הִיא דַּרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה, פַּת בְּמֶלַח תֹּאכַל וּמַיִם בִּמְשׂוּרָה תִּשְׁתֶּה, וְעַל הָאָרֶץ תִּישָׁן, וְחַיֵּי צַעַר תִּחְיֶה, וּבַתּוֹרָה אַתָּה עָמֵל". וְאֵין לוֹ לָחוּס עַל נֶפֶשׁ אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו יוֹתֵר מֵעַל חַיֵּי נַפְשׁוֹ שֶׁהֵם בְּצַעַר. וְלָזֶה וַדַּאי תַּסְפִּיק לוֹ מְלֶאכֶת עַרַאי בִּישׁוּעַת ה' וְהַצְלָחָתוֹ, בְּלִי הַזְכָּרַת מַעֲשֶׂה נִסִּים.

וְלָכֵן אָמְרוּ חֲכָמִים שֶׁ"הַלֵּל מְחַיֵּב אֶת הָעֲנִיִּים" בְּדִין שְׁמַיִם, עַל שֶׁמְּבַטְּלִים מִצְוַת תַּלְמוּד תּוֹרָה מֵחֲמַת טִרְדָּתָם בְּמָזוֹנוֹתֵיהֶם כָּל הַיּוֹם אוֹ רֻבּוֹ, וְאֵין עוֹשִׁין כְּהִלֵּל, שֶׁהָיָה חוֹטֵב עֲצִים בְּכָל יוֹם וּמִשְׁתַּכֵּר חֲצִי דִינָר, וְהָיָה נוֹתֵן חֶצְיוֹ לְשׁוֹמֵר בֵּית הַמִּדְרָשׁ שֶׁהָיָה בַּשָּׂדֶה בִּימֵיהֶם וּמֵחֶצְיוֹ הָיְתָה פַּרְנָסָתוֹ וּפַרְנָסַת אַנְשֵׁי בֵּיתוֹ, דְּהַיְנוּ ג' פּוּנְדְּיוֹנוֹת, וּבְכָל פּוּנְדְּיוֹן הָיָה נִקָּח בִּימֵיהֶם לֶחֶם כְּשֵׁשׁ בֵּיצִים, וּמִזֶּה הָיָה מוֹצִיא גַּם שְׂאָר הוֹצָאוֹת בֵּיתוֹ וְגַם לְשַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים. וְאַף שֶׁאֵין כָּל אָדָם יָכוֹל לַעֲשׂוֹת כֵּן מַמָּשׁ כְּהִלֵּל, מִכָּל מָקוֹם דָּנִין עַל שֶׁלֹּא רָצָה לַעֲשׂוֹת כְּעֵין מַעֲשֵׂה הִלֵּל לְחַיּוֹת חַיֵּי צַעַר.

וְגַם מִי שֶׁלָּמַד כְּבָר כָּל הַתּוֹרָה קֹדֶם שֶׁנִּשָּׂא וְהוֹלִיד וְזוֹכְרָהּ הֵיטֵב חַיָּב לַעֲשׂוֹת תּוֹרָתוֹ קֶבַע, לַחֲזוֹר עַל הָרִאשׁוֹנוֹת, וּלְהַעֲמִיק בְּעִיּוּן, וְלִסְבּוֹר, וּלְהָבִין דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר כְּפִי יְכָלְתּוֹ, וּמְלֶאכְתּוֹ עֲרַאי, כְּמוֹ שֶׁקִּבְּלוּ חֲכָמִים בְּפֵרוּשׁ הַפָּסוּק "וְדִבַּרְתָּ בָּם":

ד וְכָל זֶה בְּתַלְמִיד חָכָם שֶׁלָּמַד, אוֹ שֶׁדַּעְתּוֹ יָפָה וּמַצְלִיחַ בְּתַלְמוּדוֹ, וְיוּכַל לִהְיוֹת תַּלְמִיד חָכָם, לִלְמוֹד כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה מֵהַתַּלְמוּד וְהַפּוֹסְקִים כְּמוֹ הָרֹא"שׁ וּבֵית יוֹסֵף.

אֲבָל מִי שֶׁלֹּא הִגִּיעַ לְמַדָּה זוֹ שֶׁיּוּכַל לִלְמוֹד טַעֲמֵי הַהֲלָכוֹת וּמְקוֹרָן, וְאֲפִלּוּ בְּלִמּוּד הַמֵּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה לְבַדּוֹ, רַק הֲלָכוֹת פְּסוּקוֹת לְבַדָּן, אַף אִם יַעֲשֶׂה תּוֹרָתוֹ קֶבַע מֻחְלֶטֶת קְצָר דַּעְתּוֹ, וְנִקְרָא בּוּר, וּכְמוֹ שֶׁאָמְרוּ עַל פָּסוּק "אָדָם אֶחָד מֵאֶלֶף מָצָאתִי" "אֶלֶף נִכְנָסִים לְמִקְרָא יוֹצְאִים מֵהֶם מֵאָה, מֵאָה נִכְנָסִים לְמִשְׁנָה כו'" אֵינוֹ חַיָּב לְחַיּוֹת חַיֵּי צַעַר וְלַעֲשׂוֹת מְלַאכְתּוֹ עַרַאי כְּדֵי לְהַרְבּוֹת בְּלִמּוּד שֶׁאֵינוֹ מֻבְטָח עַל בָּרְיוֹ, שֶׁהוּא לִמּוּד הַהֲלָכוֹת בְּלִי טְעָמִים כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה, וְגַם עָתִיד לִשְׁכְּחוֹ, אֶלָּא אִם כֵּן עוֹשֶׂה בְּמִדַּת חֲסִידוּת וְאַהֲבַת הַתּוֹרָה.

אֲבָל מִן הַדִּין יוֹצֵא יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּקִבְיעוּת עִתִּים לְתַלְמוּד תּוֹרָה, לְקַיֵּם מַה שֶּׁכָּתוּב "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה", בְּקִבְיעוּת עִתִּים בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה, בִּכְדֵי לִלְמוֹד וְלִזְכּוֹר הֵיטֵב לִמּוּד הַמֵּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה בִּלְבַד, שֶׁהוּא חוֹבָה עַל הַכֹּל, דְּהַיְנוּ הַשֻּׁלְחָן עָרוּךְ מֵהֲלָכוֹת הַצְּרִיכוֹת לְכָל אָדָם לֵידַע אוֹתָן בְּלִי שְׁאֵלַת חָכָם, וְלִמּוּד בְּהַגָּדוֹת וּמִדְרָשִׁים, אוֹ סִפְרֵי מוּסָר שֶׁנִּבְנוּ עַל מִדְרְשֵׁי חֲכָמִים, שֶׁדִּבְּרֵיהֶם תּוֹרָה וְקַבָּלָה וְלֹא שֵׂכֶל אֱנוֹשִׁי, כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה.

וּשְׁאָר כָּל הַיּוֹם יַעֲסוֹק בְּמַשָּׂא וּמַתָּן, כְּדֵי שֶׁיּוּכַל לְהַחֲזִיק יְדֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, שֶׁהֵם לוֹמְדֵי הַתּוֹרָה יוֹם וָלָיְלָה עַד שֶׁיּוֹדְעִים הִלְכוֹתֶיהָ בְּטַעֲמֵיהֶן עַל בֵּרְיָן, וְיִהְיֶה נֶחְשָׁב לוֹ כְּאִלּוּ לָמַד כֵּן

מַמָּשׁ בְּעַצְמוֹ, וְתוֹרָתָם נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ, כְּמוֹ שֶׁפָּרְשׁוּ חֲכָמִים בַּפָּסוּק "שִׂמַח זְבוּלֻן בְּצֵאתֶךָ וְיִשָּׂשכָר בְּאֹהָלֶיךָ". וְגַם יוּכַל לְמַלֹּאת מַחְסוֹרֵי בָּנָיו וּבְנוֹתָיו בְּהַרְחָבָה קְצָת, כְּדֵי שֶׁיּוּכְלוּ בָּנָיו לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה כָּרָאוּי וּלְהַדְרִיךְ בְּנוֹתָיו בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה, כְּמוֹ שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּהִלְכוֹת צְדָקָה.

וְאִם אֵרַע לְפָעָמִים גֶּדֶל טִרְדָּה בְּמַשָּׂא וּמַתָּן עַד שֶׁלֹּא יוּכַל לִלְמוֹד כָּל הָעֵת הַקָּבוּעַ לוֹ בַּיּוֹם וְכֵן בַּלַּיְלָה יוּכַל לָצֵאת יְדֵי חוֹבַת מִצְוֹת "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה" אֲפִלּוּ בְּלִמּוּד מוּעָט, כְּמוֹ פֶּרֶק אֶחָד בַּיּוֹם וְכֵן פֶּרֶק אֶחָד בַּלַּיְלָה. וּבְשָׁעַת הַדְּחָק, שֶׁהַטִּרְדָּה גְּדוֹלָה יוֹתֵר מִדַּאי וְאֵין לוֹ פְּנַאי אֲפִלּוּ פֶּרֶק אֶחָד יוּכַל לָצֵאת יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּקְרִיאַת שְׁמַע שַׁחֲרִית וְעַרְבִית, לְקַיֵּם מִצְוַת "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה" בַּיּוֹם הַהוּא, שֶׁהוּא שְׁעַת הַדְּחָק וְאִי אֶפְשָׁר בְּעִנְיָן אַחֵר.

וְכֵן אֲפִלּוּ מִי שֶׁדַּעְתּוֹ יָפָה וְיוּכַל לִלְמוֹד טַעֲמֵי הַהֲלָכוֹת מֵהַתַּלְמוּד, שֶׁצָּרִיךְ לַעֲשׂוֹת תּוֹרָתוֹ קֶבַע וּמְלַאכְתּוֹ עֲרַאי, אִם אֵרַע לוֹ לִפְעָמִים שֶׁצָּרִיךְ לְהִתְעַסֵּק בְּמְלַאכְתּוֹ וּפַרְנָסָתוֹ כָּל הַיּוֹם כֻּלּוֹ וְאִי אֶפְשָׁר לוֹ לִפָּנוֹת מִמֶּנָּה כְּלָל בְּלִי הֶפְסֵד יְקָרִים גַּם כֵּן מִצְוַת "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה" בְּפֶרֶק אֶחָד שַׁחֲרִית וּפֶרֶק אֶחָד עַרְבִית. וּבְשָׁעַת הַדְּחָק מְאֹד שֶׁגַּם זֶה אִי אֶפְשָׁר לוֹ יוּכַל לָצֵאת יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּקְרִיאַת שְׁמַע שַׁחֲרִית וְעַרְבִית.

וְכֵן מִי שֶׁהוּא בַּעַל יִסּוּרִים, אוֹ שֶׁהוּא זָקֵן מֻפְלָג שֶׁתִּשַּׁשׁ כּוֹחוֹ וְאֵינוֹ יָכוֹל לַעֲסוֹק תָּמִיד בַּתּוֹרָה חַיָּב לִקְבּוֹעַ לוֹ עִתִּים לְתַלְמוּד תּוֹרָה בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה כְּפִי כֹּחוֹ וִיכָלְתּוֹ. וְאִם אֵינוֹ יָכוֹל לִקְבּוֹעַ עִתִּים גְּדוֹלִים יוּכַל לָצֵאת יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּפֶרֶק אֶחָד שַׁחֲרִית וּפֶרֶק אֶחָד עַרְבִית:

ה וְכָל זֶה בְּמִתְפַּרְנֵס מִמַּעֲשֵׂה יָדָיו מַמָּשׁ, אֲבָל אִם מְלַאכְתּוֹ נַעֲשֵׂית עַל יְדֵי אֲחֵרִים, וְכֵן הַמִּתְפַּרְנֵס מֵהַצְּדָקָה שֶׁל קָהָל אוֹ יְחִידִים חַיָּב לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה יוֹמָם וְלַיְלָה מַמָּשׁ בְּכָל עִנְיָן, וְאֵינוֹ יוֹצֵא יְדֵי חוֹבָתוֹ כְּלָל מִן הַתּוֹרָה בִּקְבִיעוּת עִתִּים, גַּם אִם דַּעְתּוֹ קְצָרָה לִלְמוֹד טַעֲמֵי הַהֲלָכוֹת, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה סְתָם עַל כָּל אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל "וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וגו'", וּפֵרְשׁוּ חֲכָמִים לַעֲשׂוֹתָם קֶבַע וְעִקָּר וּמְלַאכְתּוֹ עֲרַאי, כְּשֶׁצָּרִיךְ לְמַעֲשֵׂה יָדָיו, אֲבָל דְּבָרִים בְּטֵלִים כְּלָל כְּלָל לֹא. וְאִם שָׂח עוֹבֵר בַּעֲשֵׂה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְדִבַּרְתָּ בָּם" וְלֹא בְּדִבָּרִים בְּטֵלִים. וְזֶה שֶׁקּוֹבֵעַ עִתִּים לַתּוֹרָה דָּרְשׁוּ עָלָיו חֲכָמִים שֶׁהוּא מֵפֵר תּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "עֵת לַעֲשׂוֹת לַה' הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ".

וַאֲפִלּוּ עָנִי הַמְחֻזָּר עַל הַפְּתָחִים חַיָּב לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה שְׁאָר כָּל הַיּוֹם וְכָל הַלַּיְלָה:

ו וְגַם הַמִּתְפַּרְנֵס מִמַּעֲשֵׂה יָדָיו, וַאֲפִלּוּ תּוֹרָתוֹ עֲרַאי בְּקִבִיעוּת עִתִּים לֹא הֻתַּר לוֹ מִן הַתּוֹרָה אֶלָּא לַעֲסוֹק בַּעֲסָקִיו שֶׁהֵם צְרָכֵי פַּרְנָסָתוֹ וּמַשָּׂא וּמַתָּן, מִמַּה שֶּׁאָמְרָה תּוֹרָה "וְאָסַפְתָּ דְּגָנֶךָ", אֲבָל לֹא בְּדִבָּרִים בְּטֵלִים לְגַמְרֵי, בֵּין לְדַבֵּר בֵּין לִשְׁמוֹעַ, כִּי בְּכָל עֵת שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בְּפַרְנָסָתוֹ חַיָּב לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה בְּכָל עֵת שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ.

וַאֲפִלּוּ כְּשֶׁהוֹלֵךְ בַּדֶּרֶךְ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ". וְאִם מְהַלֵּךְ יְחִידִי וּמְפַנֶּה לִבּוֹ לְבַטָּלָה

מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ. וּשְׁנַיִם שֶׁמְּהַלְכִין בַּדֶּרֶךְ וְאֵין בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה רְאוּיִים לִשָּׂרֵף בָּאֵשׁ. וְכָל שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה וְאֵינוֹ עוֹסֵק עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר "כִּי אֶת דְּבַר ה' בָּזָה וְגו'", כְּלוֹמַר שֶׁדְּבַר ה' אֵינוֹ יָקָר וְחָשׁוּב בְּעֵינָיו כָּל כָּךְ לַעֲסוֹק בּוֹ, וּכְאִלּוּ מִתְלוֹצֵץ מִדִּבְרֵי תוֹרָה, וּלְכָךְ כְּשֶׁשְּׁנַיִם יוֹשְׁבִים יַחַד וְאֵין בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה נִקְרָא מוֹשָׁבָם בְּיַחַד "מוֹשַׁב לֵצִים", שֶׁנֶּאֱמַר בַּכָּתוּב "וּבְמוֹשַׁב לֵצִים לֹא יָשָׁב, כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' חֶפְצוֹ".

וְכָל "יוֹשְׁבֵי קַרְנוֹת" שֶׁהַזְכִּירוּ בְּדִבְרֵי חֲכָמִים, הֵם עַמֵּי הָאָרֶץ שֶׁאֵינָם יוֹדְעִים לִלְמוֹד כְּלָל. וּלְפִיכָךְ אָמְרוּ שֶׁ"יְּשִׁיבַת בָּתֵּי כְנֵסִיּוֹת שֶׁל עַמֵּי] הָאָרֶץ מוֹצִיאִים אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם":

ז וְלֹא בְּדְבָרִים בְּטֵלִים בִּלְבַד, אֶלָּא אֲפִלּוּ בְּחָכְמוֹת הָעוֹלָם אָסוּר לַעֲסוֹק, שֶׁנֶּאֱמַר "וְדַבַּרְתָּ בָּם", שֶׁלֹּא תְּעָרֵב עִמָּהֶם דְּבָרִים אֲחֵרִים. וַאֲפִלּוּ מִי שֶׁלָּמַד כְּבָר כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, שֶׁמָּא יֹאמַר לָמַדְתִּי חָכְמַת יִשְׂרָאֵל אֵלֵךְ וְאֶלְמוֹד חָכְמַת אֻמּוֹת הָעוֹלָם, תַּלְמוּד לוֹמַר "וְאֶת חֻקֹּתַי תִּשְׁמְרוּ לָלֶכֶת בָּהֶם", אֵין לְךָ רְשׁוּת לִפָּטֵר מִתּוֹכָם. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר תַּלְמִיד חָכָם שֶׁחַיָּב לְקַיֵּם "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה" מַמָּשׁ יֵצֵא וְיִבְדּוֹק שָׁעָה שֶׁאֵינָהּ מִן הַיּוֹם וְלֹא מִן הַלַּיְלָה וְיַעֲסוֹק בָּהֶם. וּמִכָּל מָקוֹם, בְּאַקְרַאי מֻתָּר לְתַלְמִיד חָכָם לִלְמוֹד בְּשִׁאָר חָכְמוֹת, שֶׁיּוּכַל לִלְמוֹד מִתּוֹכָם דִּבְרֵי תוֹרָה וְיִרְאַת שָׁמַיִם וְדֶרֶךְ אֶרֶץ, אֲבָל לֹא שְׁאָר הָעָם.

וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יִהְיוּ סִפְרֵי מִינִים, שֶׁהֵם סִפְרֵי הַפִּלּוֹסוֹפִים מֵאֻמּוֹת הָעוֹלָם, שֶׁהֵיוּ מִינִים וְכוֹפְרִים בְּהַשְׁגָּחָה וּבִנְבוּאָה, שֶׁאָסוּר לִקְרוֹת וּלְעַיֵּן בָּהֶם כְּלָל אֲפִלּוּ בְּאַקְרַאי, וַאֲפִלּוּ לִלְמוֹד מִתּוֹכָם אֵיזֶה מוּסָר וְיִרְאַת שָׁמַיִם. וְלָכֵן גַּם כְּשֶׁדִּבְרֵיהֶם הוּבְאוּ בְּסִפְרֵי יִשְׂרָאֵל צָרִיךְ לְזַהֵר מֵהֶם. וַעֲלֵיהֶם אָמְרוּ חֲכָמִים שֶׁהַקּוֹרֵא בַּסְּפָרִים הַחִיצוֹנִים אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא. וְלֹא עָסְקוּ בָּהֶם מִקְצַת חֲכְמֵי דּוֹרוֹת שֶׁלְּפָנֵינוּ, אֶלָּא כְּדֵי לְהָשִׁיב עֲלֵיהֶם וּלְחַזֵּק דָּתֵנוּ, וְהַשָּׁעָה הָיְתָה צְרִיכָה לְכָךְ לִתְשׁוּבַת הַמִּינִים מֵאֻמּוֹת הָעוֹלָם שֶׁהָיוּ בְּדוֹרוֹתֵיהֶם מִתְוַכְּחִים עִם יִשְׂרָאֵל, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּדוֹרוֹת אֵלּוּ:

ח אָסוּר לְתַלְמִיד חָכָם לַעֲמוֹד בִּמְקוֹם הַטִּנּוֹפֶת, לְפִי שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ בְּלֹא הִרְהוּרֵי תוֹרָה. וּמִכָּל מָקוֹם מֻתָּר לוֹ לִכָּנֵס לְבֵית הַכִּסֵּא אוֹ לְמֶרְחָץ אַף מִתּוֹךְ פִּלְפּוּל וַהֲלָכָה שֶׁאֵינָהּ פְּסוּקָה, וְאֵין חוֹשְׁשִׁין שֶׁיְּהַרְהֵר שָׁם בָּהּ כְּמוֹ שֶׁחוֹשְׁשִׁין לְכָךְ בִּתְפִלָּה, וְגַם אִם יָבוֹא לוֹ הִרְהוּר בְּעַל כָּרְחוֹ שֶׁלֹּא בְּרְצוֹנוֹ אָנוּס הוּא. וַאֲפִלּוּ אִם מְדַבֵּר בָּהּ לְאָנְסוֹ מִפְּנֵי רֹב רְגִילוּתוֹ לְדַבֵּר בָּהּ, כְּמַעֲשֶׂה דְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר בְּרַבִּי שִׁמְעוֹן:

פרק ד

א בִּשְׁלוֹשָׁה כְּתָרִים נִכְתְּרוּ יִשְׂרָאֵל, כֶּתֶר תּוֹרָה וְכֶתֶר כְּהֻנָּה וְכֶתֶר מַלְכוּת. כֶּתֶר כְּהֻנָּה זָכָה בּוֹ אַהֲרֹן, כֶּתֶר מַלְכוּת זָכָה בּוֹ דָּוִד, כֶּתֶר תּוֹרָה הֲרֵי הוּא מוּנָח וְעוֹמֵד וּמוּכָן לְכָל יִשְׂרָאֵל, כָּל

מִי שֶׁיִּרְצֶה יָבוֹא וְיִטּוֹל, שֶׁנֶּאֱמַר "מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב", שֶׁהָיָה יְרֻשָּׁה לְכָל יִשְׂרָאֵל. שֶׁמָּא תֹּאמַר שֶׁאוֹתָם הַכְּתָרִים גְּדוֹלִים מִכֶּתֶר תּוֹרָה, הֲרֵי הוּא אוֹמֵר "בִּי מְלָכִים יִמְלֹכוּ וְרוֹזְנִים יְחֹקְקוּ צֶדֶק, בִּי שָׂרִים יָשֹׂרוּ", הָא לְמַדְתָּ שֶׁכֶּתֶר תּוֹרָה גָּדוֹל מִכֻּלָּם.

אָמְרוּ חֲכָמִים "מַמְזֵר תַּלְמִיד חָכָם קוֹדֵם לְכֹהֵן גָּדוֹל עַם הָאָרֶץ", שֶׁנֶּאֱמַר "יְקָרָה הִיא מִפְּנִינִים", מִכֹּהֵן גָּדוֹל שֶׁנִּכְנַס לִפְנֵי וְלִפְנִים:

ב וְאֵין לְךָ מִצְוָה בְּכָל הַמִּצְוֹת כֻּלָּן שֶׁהִיא שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד תַּלְמוּד תּוֹרָה, אֶלָּא תַּלְמוּד תּוֹרָה שְׁקוּל כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹת כֻּלָּם, שֶׁהַתַּלְמוּד מֵביא לִידֵי מַעֲשֶׂה, וְנִמְצָא שְׁנֵיהֶם בְּיָדוֹ, כִּי הַתַּלְמוּד מְצַד עַצְמוֹ הוּא גַּם כֵּן מִצְוֹת עֲשֵׂה אַף אִם לֹא הָיָה מֵביא לִידֵי מַעֲשֶׂה, וְהוֹאִיל וְהוּא מֵביא גַּם כֵּן לִידֵי מַעֲשֶׂה כָּל הַמִּצְוֹת כֻּלָּן, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְקַיֵּם כָּל הַמִּצְוֹת כְּהִלְכָתָן בְּתִנָּאֵיהֶן וְדִקְדּוּקֵיהֶן בְּלִי לִמּוּד הֵיטֵב לֵידַע כָּל הֲהֲלָכוֹת שֶׁהֵן דִּקְדּוּקֵי הַמִּצְוֹת וּתְנָאֵיהֶן, לְכָךְ הוּא שָׁקוּל כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹת כֻּלָּן. וּלְפִיכָךְ הַתַּלְמוּד קוֹדֵם לְמַעֲשֶׂה בְּכָל מָקוֹם:

ג הָיָה לָפָנָיו עֲשֵׂית מִצְוָה וְתַלְמוּד תּוֹרָה, אִם אֶפְשָׁר לַמִּצְוָה לְהֵעָשׂוֹת עַל יְדֵי אֲחֵרִים לֹא יַפְסִיק תַּלְמוּדוֹ. וַאֲפִלּוּ עוֹסֵק בְּקָדָשִׁים וְטָהֳרוֹת שֶׁאֵין נוֹהֲגִים עַכְשָׁו בְּמַעֲשֶׂה, מִכָּל מָקוֹם מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל תַּלְמוּד תּוֹרָה מִצַּד עַצְמָהּ הִיא גַּם כֵּן גְּדוֹלָה מִשְּׁאָר מִצְוֹת, רַק שֶׁאֵינָהּ שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹת כֻּלָּן אֶלָּא מִשּׁוּם שֶׁהַתַּלְמוּד מֵביא לִידֵי מַעֲשֶׂה כֻּלָּן, שֶׁבִּלְעָדָיו אִי אֶפְשָׁר לְקַיְּמָן כְּהִלְכָתָן.

וְאִם אִי אֶפְשָׁר לַמִּצְוָה לְהֵעָשׂוֹת עַל יְדֵי אֲחֵרִים, כְּגוֹן לִהְיוֹת מְעַשָּׂה לְצַדָּקָה בְּמָקוֹם שֶׁדְּבָרָיו נִשְׁמָעִים יוֹתֵר מִדִּבְרֵי אֲחֵרִים, אוֹ שֶׁאֵין עֲשֵׂית אֲחֵרִים מַסְפֶּקֶת לְמִצְוָה זוֹ, כְּגוֹן לְהוֹצָאַת הַמֵּת שֶׁאֵין לוֹ מְלַוִּים לְפִי כְּבוֹדוֹ כְּשֶׁעוֹר שֶׁיִּתְבָּאֵר בְּמְקוֹמוֹ יַפְסִיק תַּלְמוּדוֹ וְיַעֲשֶׂה הַמִּצְוָה, וְיַחֲזוֹר לְתַלְמוּדוֹ. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר לְמִצְוֹת שֶׁהֵן חוֹבָה מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים כְּמוֹ תְּפִלָּה וְכֵיוֹצֵא בָּהּ, שֶׁחַיָּב לְהַפְסִיק תַּלְמוּדוֹ כְּדֵי לְקַיְּמָן כְּהִלְכָתָן בְּכָל תְּנָאֵיהֶן וְדִקְדּוּקֵיהֶן וְדִקְדּוּקֵי סוֹפְרִים בְּתַכְלִית הַשְּׁלֵמוּת, כִּי זֶה כָּל הָאָדָם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים "תַּכְלִית חָכְמָה תְּשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים". וְאִם אֵינוֹ עוֹשֶׂה כֵּן נִמְצָא שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת, וְנוֹחַ לוֹ שֶׁנֶּהְפְּכָה שִׂלְיָתוֹ עַל פָּנָיו וְלֹא יָצָא לָאֲוִיר הָעוֹלָם.

וְלֹא אָמְרוּ חֲכָמִים "לְעוֹלָם יַעֲסוֹק אָדָם בְּתוֹרָה וּבְמִצְוֹת אֲפִלּוּ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ", אֶלָּא כְּשֶׁמְּקַיֵּם הַמִּצְוֹת שֶׁלּוֹמֵד בַּתּוֹרָה, רַק שֶׁאֵינוֹ לוֹמֵד וּמְקַיֵּם לְשֵׁם שָׁמַיִם אֶלָּא מִיִּרְאַת הָעֹנֶשׁ בָּעוֹלָם הַבָּא אוֹ אֲפִלּוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה, אוֹ מֵאַהֲבַת הַשָּׂכָר לְקַבֵּל פְּרָס בָּעוֹלָם הַבָּא אוֹ אֲפִלּוּ בָּעוֹלָם הַזֶּה עֹשֶׁר וְכָבוֹד שֶׁ"לְמַשְׁמְאִילִים בָּהּ" הַנִּתָּן מִן הַשָּׁמַיִם, אוֹ אֲפִלּוּ לִקַּח [לְ]עַצְמוֹ כָּבוֹד וּגְדֻלָּה שֶׁיִּקְרְאוּהוּ רַבִּי וְיִהְיֶה רֹאשׁ יְשִׁיבָה. אֲבָל אִם אֵינוֹ מְקַיֵּם מַה שֶּׁלּוֹמֵד נִקְרָא רָשָׁע, וְעָלָיו אָמַר הַכָּתוּב "וְלָרָשָׁע אָמַר אֱלֹהִים מַה לְּךָ לְסַפֵּר חֻקָּי וגו'". וְכָל תַּלְמִיד חָכָם הַמְזַלְזֵל

בְּמִצְוֹת וְאֵין בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם הֲרֵי הוּא כְּקַל שֶׁבַּצְּבוּר, וְנָרוּעַ מֵעַמֵּי הָאָרֶץ שֶׁזְּדוֹנוֹת נַעֲשִׂים לָהֶם כִּשְׁגָגוֹת, וְלָזֶה נַעֲשִׂים שְׁגָגוֹת כִּזְדוֹנוֹת. וְעָלָיו אָמְרוּ חֲכָמִים לֹא זָכָה נַעֲשֵׂית תּוֹרָתוֹ לוֹ סַם הַמָּוֶת.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאַף עַל פִּי כֵן לְעוֹלָם יַעֲסוֹק אָדָם בַּתּוֹרָה, כִּי מִתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ יוּכַל לָבוֹא לִידֵי לִשְׁמָהּ, לְלָמּוֹד עַל מְנַת לִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת, שֶׁהַמַּאוֹר שֶׁבָּהּ מַחֲזִירוֹ לְמוּטָב, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים עַל פָּסוּק "אוֹתִי עָזְבוּ וְתוֹרָתִי לֹא שָׁמָרוּ" הַלְוַאי אוֹתִי עָזְבוּ וְתוֹרָתִי שָׁמְרוּ, שֶׁהַמָּאוֹר שֶׁבָּהּ הָיָה מַחֲזִירָם לְמוּטָב.

וְכָךְ אָמְרוּ חֲכָמֵי הַקַּבָּלָה שֶׁכָּל הַתּוֹרָה וּמִצְוֹת שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה בְּעוֹדוֹ רָשָׁע אַף שֶׁמּוֹסִיף כּוֹחַ בַּקְּלִפּוֹת לְפִי שָׁעָה, מִכָּל מָקוֹם כְּשֶׁיַּחֲזוֹר אַחַר כָּךְ בַּתְּשׁוּבָה בְּגִלְגּוּל זֶה אוֹ בְּגִלְגּוּל אַחֵר, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "כִּי לֹא יִדַּח מִמֶּנּוּ נִדָּח" אָז מוֹצִיא מֵהַקְּלִפָּה כָּל הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוֹת וְחוֹזְרִים לִקְדֻשָּׁה בַּחֲזָרָתוֹ.

וּלְפִיכָךְ, אֵין לוֹ לְמְנוֹעַ מִלַּעֲסוֹק לְעוֹלָם:

ד אֲפִלּוּ תַּלְמוּד תּוֹרָה שֶׁל רַבִּים נִדְחֶה מִפְּנֵי מִצְוָה שֶׁאִי אֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹתָהּ עַל יְדֵי אֲחֵרִים, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ עַל רַבִּי יְהוּדָה בַּר אִלְעָאי כְּשֶׁהָיָה מְלַמֵּד לְתַלְמִידָיו וְרָאָה אֶת הַמֵּת אוֹ אֶת הַכַּלָּה הָיָה מַפְסִיק מִתַּלְמוּדוֹ לְלַוּוֹת הַמֵּת וּלְהַכְנִיס הַכַּלָּה לַחֻפָּה.

וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאִם הוּא בְּעִנְיָן שֶׁאִם יַפְסִיק וְיבַטֵּל לִמּוּדוֹ לְרַבִּים עַכְשָׁו לֹא יוּכְלוּ לְהִתְאַסֵּף עוֹד לְלָמּוֹד לָהֶם אַחֵר שֶׁיְּקַיְּמוּ הַמִּצְוָה אֵין לוֹ לְהַפְסִיק אֲפִלּוּ לְמִצְוָה שֶׁל תּוֹרָה. וּלְפִיכָךְ, בְּמָקוֹם שֶׁהָרַב דּוֹרֵשׁ בְּשַׁבָּת בְּמִנְחָה וְאֵרַע אֹנֶס שֶׁנִּתְאַחֵר מִלְּדָרוֹשׁ לֹא יַנִּיחַ מִלְּדָרוֹשׁ, וְכֵן לֹא יַפְסִיק בָּאֶמְצַע, מִפְּנֵי קִיּוּם סְעוּדָה שְׁלִישִׁית, וְהוּא שֶׁדּוֹרֵשׁ וּמוֹרֶה לָעָם אֶת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָהּ וְאֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן וּלְהַכְנִיס בְּלִבָּם יִרְאַת שָׁמַיִם, וְלֹא כְּמוֹ שֶׁנּוֹהֲגִים עַכְשָׁו. וְיֵשׁ חוֹלְקִים עַל זֶה וְאוֹמְרִים שֶׁבְּכָל עִנְיָן אֵין תַּלְמוּד תּוֹרָה אֲפִלּוּ שֶׁל רַבִּים דּוֹחֶה שׁוּם מִצְוָה שֶׁאִי אֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹתָהּ עַל יְדֵי אֲחֵרִים, וַאֲפִלּוּ הִיא מִצְוָה קַלָּה שֶׁל דִּבְרֵיהֶם, מֵאַחַר שֶׁתַּכְלִית חָכְמָה הֵם מַעֲשִׂים טוֹבִים, וְהַתַּלְמוּד הוּא גָּדוֹל מִפְּנֵי שֶׁמֵּבִיא לִידֵי מַעֲשֶׂה. וְכֵן עִקָּר.

אֶלָּא אִם כֵּן הַדּוֹרֵשׁ הוּא אָדָם גָּדוֹל, שֶׁמַּחֲזִיר הָעָם בִּתְשׁוּבָה בְּתוֹכַחְתּוֹ לַעֲזוֹב דֶּרֶךְ רָשָׁע וְלָשׁוּב עֲדֵהוּ לְעָבְדוֹ בֶּאֱמֶת, שֶׁזֶּה שְׁקוּל כְּנֶגֶד מִצְוַת יְדִיעַת הַתּוֹרָה, שֶׁנִּדְחֵית מִפְּנֶיהָ אֲפִלּוּ מִצְוַת פְּרִיָּה וּרְבִיָּה כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה, וְכָל שֶׁכֵּן מִפְּנֵי הַתְּשׁוּבָה, כִּי הַתְּשׁוּבָה קוֹדֶמֶת לִידִיעַת הַתּוֹרָה, כִּי יִרְאַת חֶטְאוֹ צְרִיכָה לִהְיוֹת קוֹדֶמֶת לְחָכְמָתוֹ, וְ"אִם אֵין יִרְאָה אֵין חָכְמָה". אֲבָל אִם הַדּוֹרֵשׁ לֹא הִגִּיעַ לְמִדָּה זוֹ צָרִיךְ לְהַפְסִיק כְּדֵי לְהַתְחִיל סְעוּדָה שְׁלִישִׁית קֹדֶם שְׁקִיעַת הַחַמָּה.

וְכֵן צְרִיכִים הָרַבִּים לְהַפְסִיק לִמּוּדָם לְמִצְוַת תְּפִלָּה אִם הַשָּׁעָה עוֹבֶרֶת, אַף עַל פִּי שֶׁתְּפִלָּה

מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים, הוֹאִיל וְכֻלָּם חַיָּבִים בָּהּ, מֵאַחַר שֶׁאֵין תּוֹרָתָם אֻמָּנָתָם כְּרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָאי וַחֲבֵרָיו:

ה וַאֲפִלּוּ רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָאי וַחֲבֵרָיו לֹא אָמְרוּ עֲלֵיהֶם שֶׁלֹּא הָיוּ מַפְסִיקִין מִלִּמּוּדָם לְתְפִלָּה אֶלָּא לִתְפִלַּת שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה, שֶׁהִיא בַּקָּשַׁת רַחֲמִים וְתַחֲנוּנִים לְחַיֵּי שָׁעָה וְהַתּוֹרָה הִיא חַיֵּי עוֹלָם, אֲבָל מַפְסִיקִין הָיוּ לִבְרָכוֹת קְרִיאַת שְׁמַע שַׁחֲרִית וְעַרְבִית אַף עַל פִּי שֶׁהֵן מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים, וְכֵן לִשְׁאָר מִצְוֹת מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים, שֶׁאִם אֵינוֹ מַפְסִיק נִמְצָא שֶׁלָּמַד שֶׁלֹּא עַל מְנָת לַעֲשׂוֹת כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה.

וַאֲפִלּוּ בִּתְפִלַּת שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה אָמְרוּ שֶׁחֲסִידִים הָרִאשׁוֹנִים הָיוּ שׁוֹהִין שָׁעָה אַחַת שִׁלֵּמָה בְּכָל תְּפִלַּת שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה מִשֶּׁלּוֹשׁ תְּפִלּוֹת שֶׁבְּכָל יוֹם, וְשָׁעָה אַחַת שִׁלֵּמָה קוֹדֶם כָּל תְּפִלָּה, וְשָׁעָה אַחַת שִׁלֵּמָה אַחַר כָּל תְּפִלָּה, וְנִמְצָא שׁוֹהִין ט' שָׁעוֹת בַּיּוֹם. וְלֹא הָיוּ חוֹשְׁשִׁין לְבִטּוּל תּוֹרָה אַף שֶׁ"תַּלְמוּד תּוֹרָה כְּנֶגֶד כֻּלָּם", מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ מְקַשְּׁרִים דַּעְתָּם לַאֲדוֹן הַכֹּל בָּרוּךְ הוּא בְּיִרְאָה וְאַהֲבָה עַזָּה וּדְבֵקוּת אֲמִתִּית, עַד שֶׁהָיוּ מַגִּיעִים לְהִתְפַּשְּׁטוּת הַגַּשְׁמִיּוּת. וּמִצְוַת הַדְּבֵקוּת הָאֲמִתִּית בְּיִרְאָה וְאַהֲבָה הִיא גְּדוֹלָה מִמִּצְוַת תַּלְמוּד תּוֹרָה וְקוֹדֶמֶת אֵלֶיהָ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "רֵאשִׁית חָכְמָה יִרְאַת ה'".

ו אַף מִכָּל מָקוֹם, גַּם חֲסִידִים הָרִאשׁוֹנִים לֹא הָיוּ רַשָּׁאִים לְהַשְׁהוֹת כָּל כָּךְ בִּתְפִלָּה, אֶלָּא מִפְּנֵי שֶׁלָּמְדוּ כְּבָר תְּחִלָּה כָּל הַתּוֹרָה שֶׁבִּכְתָב וְשֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ וְקִיְּמוּ יְדִיעַ(ו)ת הַתּוֹרָה, שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁחֲסִידִים הֵם הָיְתָה תּוֹרָתָם מִשְׁתַּמֶּרֶת וּמִתְקַיֶּמֶת בְּיָדָם וְלֹא מִשְׁתַּכַּחַת מֵהֶם.

רַק שֶׁמִּצְוַת תַּלְמוּד תּוֹרָה הִיא "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה", וּכְנֶגֶד מִצְוָה זוֹ שְׁקוּלָה מִצְוַת הַדְּבֵקוּת הָאֲמִתִּית בְּיִרְאָה וְאַהֲבָה אֲמִתִּית לְפָטֵר מִמִּצְוָה זוֹ, כְּדִין "כָּל הָעוֹסֵק בְּמִצְוָה פָּטוּר מֵהַמִּצְוָה", אֲבָל לֹא כְּנֶגֶד מִצְוַת יְדִיעַת הַתּוֹרָה וְלִפְטֹר מִמֶּנָּה חַס וְשָׁלוֹם.

כִּי תַּכְלִית הַיִּרְאָה הִיא לִירָא וּלְהִתְבּוֹשֵׁשׁ מִגְּדֻלּוּתוֹ, לַמְרוֹת עֵינֵי כְּבוֹדוֹ חַס וְשָׁלוֹם, לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינָיו, לַעֲבוֹר עַל אַחַת מִכָּל מִצְוֹת ה' אֲשֶׁר לֹא תֵּעָשֶׂינָה, בֵּין לֹא תַּעֲשֶׂה שֶׁל תּוֹרָה בֵּין שֶׁל דִּבְרֵי סוֹפְרִים חַס וְשָׁלוֹם. וְתַכְלִית הָאַהֲבָה הִיא הָעֲבוֹדָה, לְעָבְדוֹ מֵאַהֲבָה וּבְשִׂמְחָה, לַעֲשׂוֹת נַחַת רוּחַ לְפָנָיו שֶׁאָמַר וְנַעֲשָׂה רְצוֹנוֹ, בְּקִיּוּם מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל תּוֹרָה אוֹ שֶׁל דִּבְרֵי סוֹפְרִים. וְאַהֲבָה בְּלִי עֲבוֹדָה הִיא אַהֲבָה בְּתַעֲנוּגִים, לְהִתְעַנֵּג וְלִשְׂמוֹחַ בָּהּ', וְהִיא מֵעֵין עוֹלָם הַבָּא וְקַבָּלַת שְׂכַר קִיּוּם מִצְוֹת (אֲבָל עֲבוֹדָה מֵאַהֲבָה הִיא, כִּי מֵאֲשֶׁר צָמְאָה נַפְשׁוֹ לַה' לְדָבְקָה בּוֹ הִיא רָוָה צִמְאוֹנָהּ בְּמֵי הַתּוֹרָה וְקִיּוּם מִצְוֹתֶיהָ, דְּאוֹרַיְתָא וְקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא כֻּלָּא חַד, וְעַל זֶה נֶאֱמַר "הוֹי כָּל צָמֵא לְכוּ לַמַּיִם"). וּמֵאַחַר שֶׁיְּדִיעַת כָּל הַתּוֹרָה לְמִי שֶׁאֶפְשָׁר לוֹ הִיא מִצְוַת עֲשֵׂה שֶׁל תּוֹרָה כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה, וְהַשּׁוֹכֵחַ דָּבָר מִמִּשְׁנָתוֹ מִפְּנֵי שֶׁלֹּא חָזַר עַל לְמוּדוֹ כָּרָאוּי כְּשֶׁאֶפְשָׁר לוֹ עוֹבֵר בְּלָאו, אִם כֵּן אֵיךְ יַעֲבוֹר בְּלָאו וְעֲשֵׂה מֵחֲמַת

שֶׁעוֹסֵק בְּיִרְאַת ה' כָּל הַיּוֹם (וְגַם מִי שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ יְדִיעַת כָּל הַתּוֹרָה, הֲרֵי אָמְרוּ "לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמוֹר").

מַה שֶּׁאֵין כֵּן מִצְוֹת "וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וָלָיְלָה" שֶׁהַתּוֹרָה מִכְּלָלָהּ בַּמֶּה שֶׁנֶּאֱמַר "וְאָסַפְתָּ דְּגָנֶךָ וְגוֹ'", אָמְרָה תּוֹרָה "הַנְהֵג בָּהֶן מִנְהַג דֶּרֶךְ אֶרֶץ", וְיוּכַל לָצֵאת יְדֵי חוֹבָתוֹ בְּקִבְיעוּת עִתִּים בַּיּוֹם וּבַלָּיְלָה, וַאֲפִלּוּ בְּפֶרֶק אֶחָד שַׁחֲרִית וּפֶרֶק אֶחָד עַרְבִית, בְּשָׁעַת הַדְּחַק כְּשֶׁאֵין לוֹ פְּנַאי מִפְּנֵי טִרְדַּת פַּרְנָסָתוֹ שֶׁהִיא חַיֵּי הַגּוּף, וְכָל שֶׁכֵּן וְקַל וָחֹמֶר כְּשֶׁעוֹסֵק בְּחַיֵּי נֶפֶשׁ לְדָבְקָה בַּה' חַיִּים. וְעַל זֶה אָמְרוּ חֲכָמִים שֶׁתַּלְמוּד תּוֹרָה הִיא מִדְּבָרִים שֶׁאֵין לָהֶם שִׁעוּר:

ז כְּשֵׁם שֶׁמִּצְוַת תַּלְמוּד תּוֹרָה שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹת וּשְׂכָרָהּ שָׁקוּל כְּנֶגֶד שְׂכַר כֻּלָּן כָּךְ עֹנְשָׁהּ חָמוּר וְשָׁקוּל כְּנֶגֶד כֻּלָּן, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בִּמְקֻדָּשׁ רִאשׁוֹן שֶׁוִּתֵּר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל עֲבוֹדָה זָרָה וְגִלּוּי עֲרָיוֹת וּשְׁפִיכוּת דָּמִים וְלֹא וִתֵּר עַל בְּטוּל תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר "עַל מָה אָבְדָה הָאָרֶץ וְגוֹ', וַיֹּאמֶר ה' עַל עָזְבָם אֶת תּוֹרָתִי וְגוֹ'".

וּתְחִלַּת דִּינוֹ שֶׁל אָדָם אֵינוֹ אֶלָּא עַל תַּלְמוּד תּוֹרָה, וְאַחַר כָּךְ עַל שְׁאָר מַעֲשָׂיו:

ח אַף עַל פִּי שֶׁמִּצְוָה לִלְמוֹד בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה אֵין אָדָם לוֹמֵד רֹב חָכְמָתוֹ אֶלָּא בַּלַּיְלָה. לְפִיכָךְ, מִי שֶׁרָצָה לִזְכּוֹת זְכוּת בְּכֶתֶר תּוֹרָה יִזָּהֵר בְּכָל לֵילוֹתָיו, וְלֹא יְאַבֵּד אֲפִלּוּ אַחַת מֵהֶן בְּשֵׁנָה וַאֲכִילָה וּשְׁתִיָּה וְשִׂיחָה וְכַיּוֹצֵא בָּהֶן אֶלָּא בְּתַלְמוּד תּוֹרָה. וַאֲפִלּוּ בְּלֵילֵ[י] תְּקוּפַת תַּמּוּז יֵשׁ לִלְמוֹד מְעַט, וּמֵט"ו בְּאָב וְאֵילָךְ יוֹסִיף מְעַט מְעַט, וּדְלָא מוֹסִיף יֵאָסֵף בְּלֹא זְמַנּוֹ, כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר בְּאֹרַח חַיִּים סִימָן רל"ח.

כְּדִּ אָמְרוּ חֲכָמִים "אֵין רִנָּה שֶׁל תּוֹרָה אֶלָּא בַּלַּיְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר קוּמִי רֹנִּי בַלָּיְלָה". וְכָל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה בַּלַּיְלָה חוּט שֶׁל חֶסֶד נִמְשָׁךְ עָלָיו בַּיּוֹם. וְכָל בַּיִת שֶׁאֵין נִשְׁמָעִין בּוֹ דִּבְרֵי תוֹרָה בַּלַּיְלָה אֵשׁ אוֹכַלְתּוֹ:

ט וְאֵין דִּבְרֵי תוֹרָה מִתְקַיְּמִים בְּמִי שֶׁמַּרְפֶּה עַצְמוֹ עֲלֵיהֶם, וְלֹא בְּאֵלּוּ שֶׁלּוֹמְדִים מִתּוֹךְ עִדּוּן וּמִתּוֹךְ אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, אֶלָּא בְּמִי שֶׁמֵּמִית עַצְמוֹ עֲלֵיהֶם וּמְצַעֵר גּוּפוֹ תָּמִיד, וְלֹא יִתֵּן שֵׁנָה לְעֵינָיו וּלְעַפְעַפָּיו תְּנוּמָה.

אָמְרוּ חֲכָמִים דֶּרֶךְ רֶמֶז "זֹאת הַתּוֹרָה אָדָם כִּי יָמוּת בְּאֹהֶל", אֵין הַתּוֹרָה מִתְקַיֶּמֶת שֶׁלֹּא תִּשְׁכַּח אֶלָּא בְּמִי שֶׁמֵּמִית עַצְמוֹ בְּאָהֳלֵי הַחֲכָמִים. וְכֵן אָמַר שְׁלֹמֹה בְּחָכְמָתוֹ "אַף חָכְמָתִי עָמְדָה לִי" חָכְמָה שֶׁלָּמַדְתִּי בְּאַף הִיא עָמְדָה וְנִתְקַיְּמָה לִי. וְעוֹד אָמַר "כִּי מִיץ חָלָב יוֹצִיא חֶמְאָה" בְּמִי אַתָּה מוֹצֵא חֶמְאָה שֶׁל תּוֹרָה, בְּמִי שֶׁמֵּקִיא עָלֶיהָ חָלָב שֶׁמָּצַץ מִשְּׁדֵי אִמּוֹ.

וְכָל הַמַּשְׁמִיעַ קוֹלוֹ בְּשָׁעַת תַּלְמוּדוֹ תַּלְמוּדוֹ מִתְקַיֵּם בְּיָדוֹ, אֲבָל הַקּוֹרֵא בְּלַחַשׁ בְּמַהֲרָה הוּא

שׁוֹכֵחַ, שֶׁנֶּאֱמַר "עֲרוּכָה בַכֹּל וּשְׁמֻרָה", אִם עֲרוּכָה בְּכָל רמ"ח אֵבָרִים שֶׁלְּךָ מִשְׁתַּמֶּרֶת, וְאִם לָאו אֵינָהּ מִשְׁתַּמֶּרֶת:

י בְּרִית כְּרוּתָה שֶׁכָּל הַיָּצֵעַ בְּתַלְמוּדוֹ בְּבֵית הַכְּנֶסֶת לֹא בְּמְהֵרָה הוּא מְשַׁכֵּחַ, וְעַל כֵּן בְּמָקוֹם שֶׁאֵין בֵּית הַמִּדְרָשׁ בָּעִיר אֵין לְאָדָם לִלְמוֹד בְּבֵיתוֹ אֶלָּא בְּבֵית הַכְּנֶסֶת שֶׁמִּתְפַּלְּלִים בּוֹ. אֲבָל כְּשֶׁיֵּשׁ בֵּית הַמִּדְרָשׁ בָּעִיר אֵין לִלְמוֹד יְחִידִי בְּבֵית הַכְּנֶסֶת אֶלָּא בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ בַּחֲבוּרָה, שֶׁנֶּאֱמַר "חֶרֶב עַל הַבַּדִּים וְנֹאָלוּ" חֶרֶב עַל שׁוֹנְאֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁיּוֹשְׁבִים בַּד בְּבַד וְעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁמְּטַפְּשִׁין, שֶׁנֶּאֱמַר "וְנֹאָלוּ", שֶׁאֵין הַתּוֹרָה נִקְנֵית אֶלָּא בַּחֲבוּרָה. וְאָמְרוּ חֲכָמִים "עֶשְׂרָה שֶׁיּוֹשְׁבִים וְעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה שְׁכִינָה שְׁרוּיָה בֵּינֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר אֱלֹקִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל", וְאֵין עֲדָה פְּחוּתָה מֵעֲשָׂרָה.

וְיֵשׁ לָהֶם לְהִתְפַּלֵּל בְּצִבּוּר בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ בְּמָקוֹם שֶׁלּוֹמְדִים, שֶׁקְּדֻשַּׁת בֵּית הַמִּדְרָשׁ גְּדוֹלָה וַחֲמוּרָה מִקְּדֻשַּׁת בֵּית הַכְּנֶסֶת, כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר בְּהִלְכוֹת בֵּית הַכְּנֶסֶת:

יא וּלְפִיכָךְ אָסוּר לְהָשִׂיחַ שִׂיחָה בְּטֵלָה בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, כְּמוֹ שֶׁאָסוּר בְּבֵית הַכְּנֶסֶת. וַאֲפִלּוּ מִי שֶׁנִּתְעַטֵּשׁ אֵין אוֹמְרִים לוֹ "רְפוּאָה" בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, וַאֲפִלּוּ שֶׁלֹּא בִּשְׁעַת הַלִּמּוּד, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר בִּשְׁעַת הַלִּמּוּד שֶׁעָנְשׁוֹ גָּדוֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲכָמִים שֶׁמַּאֲכִילִין אוֹתוֹ גַּחֲלֵי רְתָמִים:

יב וְכֵן אֵין יְשֵׁנִים בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ לֹא שְׁנַת קֶבַע וְלֹא שְׁנַת עֲרָאי אֶלָּא מִדֹּחַק, כְּגוֹן מִי שֶׁלּוֹמֵד יוֹמָם וְלַיְלָה בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, וְהוּא בְּעָנְיָן שֶׁאִם יִצְטָרֵךְ לֵילֵךְ לִישֹׁן בְּבֵיתוֹ יִמָּשֵׁךְ מִזֶּה בִּטּוּל תַּלְמוּד תּוֹרָה הִתִּירוּ לוֹ לִישֹׁן בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ.

וְאִם מוֹעִיל תְּנַאי בִּשְׁעַת בִּנְיַן הַבַּיִת הַמִּדְרָשׁ לְהַתִּיר שִׂיחָה וְשֵׁנָה נִתְבָּאֵר בְּהִלְכוֹת בֵּית הַכְּנֶסֶת:

יג וּכוֹפִין בְּנֵי הָעִיר זֶה אֶת זֶה, אֲפִלּוּ יָחִיד אֶת הָרַבִּים, לִקְנוֹת תַּנַ"ך לְהַנִּיחַ בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, כְּדֵי שֶׁיִּקָּרֵא בָּהֶם כָּל מִי שֶׁיִּרְצֶה מִן הַצִּבּוּר, בֵּימֵיהֶם שֶׁלֹּא נִתְּנָה תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה לִכָּתֵב. וְעַכְשָׁו שֶׁנִּתְּנָה לִכָּתֵב כּוֹפִין לִקְנוֹת גַּם תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה כֻּלָּהּ, שֶׁהֵם סִפְרֵי הַתַּלְמוּד וְהַפּוֹסְקִים וּמִדְרָשׁ אַגָּדוֹת, שֶׁיִּלְמְדוּ בָּהֶם גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים.

וְגוֹבִין לְפִי מָמוֹן. וַאֲפִלּוּ עַם הָאָרֶץ חַיָּב לִתֵּן לְפִי מָמוֹנוֹ. וְגוֹבִין בְּכָל מִינֵי כְּפִיּוֹת, כְּמוֹ לִשְׁאָר צָרְכֵי הָרַבִּים.

וְעִיר גְּדוֹלָה שֶׁאֵין הַסְּפָרִים שֶׁבְּבֵית הַמִּדְרָשׁ מַסְפִּיקִין, וְיֵשׁ בִּטּוּל תּוֹרָה מֵחֲמַת חֶסְרוֹן סְפָרִים שֶׁאֵין נִמְצָאִים לִקְנוֹת, וְיֵשׁ יְחִידִים שֶׁיֵּשׁ לָהֶם סְפָרִים הַרְבֵּה יֵשׁ לְבֵית דִּין לְכָפָם לְהַשְׁאִיל סִפְרֵיהֶם לְכָל מִי שֶׁיִּתֵּן מַשְׁכּוֹן שָׁוֶה כְּשִׁוּוּי הַסֵּפֶר עַל פִּי שׁוּמַת בֵּית דִּין, שֶׁאִם יִתְקַלְקֵל הַסֵּפֶר יְשַׁלֵּם הַפּוֹחֵת עַל פִּי שׁוּמַת בֵּית דִּין.

[וְהוּא הַדִּין אֲפִלּוּ בְּמָקוֹם שֶׁסְּפָרִים מְצוּיִים לִקְנוֹת, אִם אִישׁ עָנִי הוּא שֶׁאֵין יָדוֹ מַשֶּׂגֶת לִקְנוֹת מְחֻיָּב הֶעָשִׁיר לְהַשְׁאִיל לוֹ עַל מַשְׁכּוֹן, וְכוֹפִין אוֹתוֹ. וּלְכָךְ רָאוּי לְכָל יֵרֵא שָׁמַיִם לִקְנוֹת גְּמָרוֹת קְטַנּוֹת הָרְבֵּה, כְּדֵי לְהַשְׁאִיל לִבְנֵי עֲנִיִּים. וְאָמְרוּ חֲכָמִים "צְדָקָתוֹ עוֹמֶדֶת לָעַד" זֶה הַכּוֹתֵב אוֹ קוֹנֶה סְפָרִים וּמַשְׁאִילָן לַאֲחֵרִים]:

יד וּמֻתָּר לְתַלְמִיד חָכָם לְהוֹדִיעַ עַצְמוֹ שֶׁהוּא תַּלְמִיד חָכָם בְּמָקוֹם שֶׁאֵין מַכִּירִים אוֹתוֹ, אִם צָרִיךְ לְכָךְ וְאִי אֶפְשָׁר בְּעִנְיָן אַחֵר, כְּגוֹן שֶׁמַּעֲלִילִים עָלָיו וְאֵין יָדוֹ מַשֶּׂגֶת לְפַיְּסָם בְּמָמוֹן. אֲבָל אִם יָדוֹ מַשֶּׂגֶת לְפַיֵּס בְּמָמוֹן אָסוּר לְהוֹדִיעַ עַצְמוֹ כְּדֵי לְהִנָּצֵל בְּכָבוֹד תּוֹרָתוֹ, שֶׁכָּל הַמִּשְׁתַּמֵּשׁ בְּכִתְרֵהּ שֶׁל תּוֹרָה נֶעֱקַר מִן הָעוֹלָם קַל וָחוֹמֶר מִבִּלְשַׁצַּר שֶׁנִּשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְלֵי קֹדֶשׁ. וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר הַלּוֹמֵד כְּדֵי לְהִתְגַּדֵּל וְלִהְיוֹת לוֹ שֵׁם כְּשֵׁם הַגְּדוֹלִים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ, אוֹ כְּדֵי לְהִתְפָּרְנֵס בְּמִלַּמְּדוּת אוֹ דַּיָּנוּת וְהוֹרָאוֹת. וְכָךְ אָמְרוּ חֲכָמִים "אַל תַּעֲשֵׂם עֲטָרָה לְהִתְגַּדֵּל בָּהֶם וְלֹא קַרְדֹּם לַחְתּוֹךְ בָּהֶם", שֶׁכָּל הַנֶּהֱנֶה מִדִּבְרֵי תּוֹרָה נוֹטֵל חַיָּיו מִן הָעוֹלָם, אֶלָּא דַּבֵּר בָּהֶם לִשְׁמָם וּלְשֵׁם פּוֹעֲלָם בַּה'.

וְאַף עַל פִּי כֵן, מִי שֶׁאֵין בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם לְדַבֵּר לִשְׁמָם אֶלָּא לְהִתְגַּדֵּל אוֹ לְהִתְפָּרְנֵס מוּטָב שֶׁיַּעֲסוֹק בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ מִשֶּׁיִּתְבַּטֵּל וְיִפְרוֹשׁ, כִּי מִתּוֹךְ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ יָבוֹא לִשְׁמָהּ כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה:

טו וְגַם לְמִי שֶׁיֵּשׁ בּוֹ יִרְאַת שָׁמַיִם לֹא הִזְהִירוּ וּמָנְעוּ מִלַּעֲשׂוֹת קַרְדֹּם, אֶלָּא שֶׁלֹּא יִהְיֶה תְּחִלַּת לִמּוּדוֹ בִּשְׁבִיל לִהְיוֹת לוֹ לְאֻמָּנוּת לְהִתְפָּרְנֵס בָּהּ, שֶׁנִּמְצָא מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכֶתֶר תּוֹרָה תַּשְׁמִישׁ שֶׁל חֹל לְצָרְכּוֹ וְעוֹשֵׂהוּ כְּקַרְדֹּם, אֲבָל אִם לָמַד לְשֵׁם שָׁמַיִם וְאַחַר כָּךְ אֵין לוֹ בַּמֶּה לְהִתְפָּרְנֵס אִם לֹא בְּמִלַּמְּדוּת אוֹ דַּיָּנוּת וְהוֹרָאוֹת הֲרֵי זֶה מִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ לְצָרְכָּהּ, שֶׁאִם לֹא יִהְיֶה לוֹ מַה לֶּאֱכוֹל לֹא יוּכַל לַעֲסוֹק בָּהּ כָּרָאוּי כְּשֶׁהוּא מְעֻנֶּה בָּרָעָב וְעֵרוֹם אוֹ נִפְשׁוֹת בֵּיתוֹ.

וְאִם יָכוֹל לַעֲסוֹק בְּאֵיזֶה מְלָאכָה לְפַרְנֵס אֶת עַצְמוֹ וּמֵנִיחַ מְלַאכְתּוֹ מִלְּהִתְפָּרְנֵס בָּהּ וּמִתְפָּרְנֵס מִלִּמּוּד הַתּוֹרָה לְתַלְמִידִים כָּל שֶׁכֵּן שֶׁהוּא מִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ לְצָרְכָּהּ בִּלְבַד, כִּי כְּדֵי שֶׁלֹּא לְבַטֵּל מִתַּלְמוּד תּוֹרָה הוּא מֵנִיחַ מְלַאכְתּוֹ שֶׁהָיָה יָכוֹל לַעֲסוֹק בָּהּ וּלְהִתְפָּרְנֵס מִמֶּנָּה וְהוּא נוֹטֵל שְׂכַר בַּטָּלָה וְלֹא שְׂכַר תּוֹרָה, כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר לְמַעְלָה. וְאַף שֶׁלֹּא יוּכַל לְבוֹא לִידֵי יְדִיעַת הַתּוֹרָה כָּלָהּ כְּשֶׁעוֹסֵק בְּמִלַּמְּדוּת, מִכָּל מָקוֹם מְקַיֵּם הוּא מִצְוַת "וְדִבַּרְתָּ בָּם" שֶׁתַּעֲשֵׂם עִקָּר וְלֹא טְפֵלָה, מַה שֶּׁאֵין כֵּן כְּשֶׁיִּתְפָּרְנֵס מִמְּלַאכְתּוֹ וְיַעֲשֶׂה אוֹתָהּ עִקָּר וְתוֹרָתוֹ עֲרַאי וּטְפֵלָה בְּקִבְיעוּת עִתִּים לְבַד:

טז אַךְ מִי שֶׁחָנַנוֹ ה' שֶׁיּוּכַל לְהִתְפָּרְנֵס מִמַּעֲשֵׂה יָדָיו שֶׁיַּעֲשֶׂה עֲרַאי לְבַד וְתוֹרָתוֹ קֶבַע אָסוּר לוֹ לְהִתְפָּרְנֵס מֵהַתּוֹרָה, אַף עַל פִּי שֶׁמֵּנִיחַ מְלַאכְתּוֹ וּמַעֲשֶׂה יָדָיו בִּשְׁבִיל זֶה שֶׁהוּא שְׂכַר בַּטָּלָה דְּמוּכָח.

וַאֲפִלּוּ מִתְמַנֶּה לְהוֹרוֹת הוֹרָאוֹת שֶׁיֵּשׁ לוֹ פָּנַאי הַרְבֵּה לִלְמוֹד וְיוּכַל לָבוֹא לְיֵדֵי יְדִיעַת הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, מֵאַחַר שֶׁאִם הָיָה מִתְפָּרְנֵס מִמַּעֲשֵׂה יָדָיו וְהָיָה עוֹשֶׂה תּוֹרָתוֹ קֶבַע הָיָה מְקַיֵּם מִצְוַת "וְדִבַּרְתָּ בָּם", וְאַף שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לָבוֹא לִידֵי יְדִיעַת הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ בְּמֶשֶׁךְ זְמַן כָּזֶה שֶׁיּוּכַל לָבוֹא עַכְשָׁו הֲרֵי אָמְרוּ "לֹא עָלֶיךָ הַמְּלָאכָה לִגְמוֹר", וּלְכָךְ אֵין עָלָיו לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בְּכֶתֶר תּוֹרָה בִּשְׁבִיל כָּךְ.

אֶלָּא אִם כֵּן רַבִּים צְרִיכִים לוֹ, שֶׁאֵין בַּמְּדִינָה גָּדוֹל בְּחָכְמָה כְּמוֹהוּ, וְהוּא בּוֹרֵחַ מִן הַגְּדֻלָּה וְהַגְּדֻלָּה מְחַזֶּרֶת אַחֲרָיו, שֶׁאָז עָוֹן בְּיָדוֹ לְהִמָּנַע, וְחַיָּב הוּא לְהִתְמַנּוֹת.

וּמֵאַחַר שֶׁנִּתְמַנָּה עַל הַצִּבּוּר אָסוּר לוֹ לַעֲסוֹק בְּשׁוּם מְלָאכָה בְּעַצְמוֹ בִּפְנֵי שְׁלוֹשָׁה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִתְבַּזֶּה, וְהַצִּבּוּר יִמְצְוֵין לְפַרְנְסוֹ בְּכָבוֹד שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ לְמַעֲשֵׂה יָדָיו כְּלָל, וַאֲפִלּוּ לְעַשְׁרוֹ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "הַגָּדוֹל מֵאֶחָיו" "גַּדְּלוּהוּ מִשֶּׁל אֶחָיו". וְהוּא הַדִּין לְכָל גָּדוֹל הַדּוֹר וּפַרְנָס בְּכָל מְדִינָה וּמְדִינָה:

יז אֵין מְלַמְּדִין תּוֹרָה לְתַלְמִיד שֶׁאֵינוֹ הָגוּן, אֶלָּא מַחֲזִירִים אוֹתוֹ לְמוּטָב תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ מַכְנִיסִים אוֹתוֹ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ וּמְלַמְּדִים אוֹתוֹ. וְאִם אִי אֶפְשָׁר לְהַחֲזִירוֹ לְמוּטָב תְּחִלָּה וְהוּא דּוֹחֵק לִכָּנֵס לְלַמְּדוֹ תְּהֵא שְׁמֹאל דּוֹחָה וְיָמִין מְקָרֶבֶת, וְלֹא כֵּיהוֹשָׁעַ בֶּן פְּרַחְיָה שֶׁדָּחָה לְפִלּוֹנִי בִּשְׁתֵּי יָדַיִם.

וְכֵן הָרַב שֶׁהוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ לֹא טוֹבָה אַף עַל פִּי שֶׁחָכָם גָּדוֹל הוּא וְהַכֹּל צְרִיכִים לוֹ אֵין לְמַדִּים מִמֶּנּוּ עַד שֶׁיַּחֲזוֹר לְמוּטָב:

יח הָרַב שֶׁלִּמֵּד וְלֹא הֵבִינוּ הַתַּלְמִידִים לֹא יִכְעוֹס עֲלֵיהֶם, אֶלָּא שׁוֹנֶה וְחוֹזֵר הַדָּבָר כַּמָּה פְּעָמִים עַד שֶׁיְּבִינוּ עֹמֶק הַהֲלָכָה בְּטַעֲמָהּ הֵיטֵב, שֶׁנֶּאֱמַר "וְלִמַּדְתָּה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שִׂימָה בְּפִיהֶם", וְאוֹמֵר "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם", וְלֹא נֶאֱמַר "אֲשֶׁר תְּלַמְּדֵם" צָרִיךְ אַתָּה לָשׂוּם לִפְנֵיהֶם טַעַם הַמְיֻשָּׁב תַּלְמוּדָם וּמְשִׁימוֹ בְּלִבָּם.

וְהַתַּלְמִיד לֹא יְהֵא בּוֹשׁ מֵחָבֵרָיו לֵאמֹר לֹא הֵבַנְתִּי, אֶלָּא שׁוֹאֵל וְחוֹזֵר וְשׁוֹאֵל אֲפִלּוּ כַּמָּה פְּעָמִים, וְעַל כָּךְ אָמְרוּ "לֹא הַבַּיְשָׁן לָמֵד וְלֹא הַקַּפְדָּן מְלַמֵּד":

יט בַּמֶּה דְּבָרִים אֲמוּרִים? שֶׁלֹּא הֵבִינוּ הַתַּלְמִידִים אֶת הַדָּבָר מִפְּנֵי עֻמְקוֹ, אוֹ מִפְּנֵי דַּעְתָּם שֶׁהִיא קְצָרָה, אֲבָל אִם נִכַּר לָרַב שֶׁמִּתְרַשְּׁלִים בְּדִבְרֵי תּוֹרָה וּמִתְרַפִּים עֲלֵיהֶם וּמִפְּנֵי זֶה לֹא הֵבִינוּ חַיָּב לְהַרְאוֹת עֲלֵיהֶם רֹגֶז וּלְהַכְלִימָם בִּדְבָרִים כְּדֵי לְזָרְזָם וּלְחַדְּדָם, וּכְעִנְיָן זֶה אָמְרוּ חֲכָמִים "זְרוֹק מָרָה בַּתַּלְמִידִים".

לְפִיכָךְ, אֵין רָאוּי לָרַב לִנְהוֹג קַלּוּת רֹאשׁ לִפְנֵי הַתַּלְמִידִים, וְלֹא לִשְׂחוֹק בִּפְנֵיהֶם, וְלֹא לֶאֱכוֹל וְלִשְׁתּוֹת עִמָּהֶם, כְּדֵי שֶׁתְּהֵא אֵימָתוֹ עֲלֵיהֶם וְיִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ בְּמָהֳרָה:

סְלִיק תָּם וְנִשְׁלָם